

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

СТОЛЯРЕНКО ОЛЕНА ВІКТОРІВНА

УДК 37.034: 37.018.2 (043.3)

**ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ
ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДИНИ В УЧНІВ
ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ**

011 – освітні, педагогічні науки
13.00.07 – теорія і методика виховання

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Вінниця – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: дійсний член НАПН України, академік, доктор педагогічних наук, професор
Гуревич Роман Семенович,
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, директор Навчально-наукового інституту педагогіки, психології, підготовки фахівців вищої кваліфікації, м. Вінниця.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Канішевська Любов Вікторівна,
головний науковий співробітник лабораторії виховання в сім'ї та закладах інтернатного типу Інституту проблем виховання НАПН України, м. Київ;

доктор педагогічних наук, професор
Коберник Олександр Миколайович,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, завідувач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, м. Умань;

доктор педагогічних наук, професор
Тарасенко Галина Сергіївна,
Вінницька академія неперервної освіти, професор кафедри природничих та математичних наук, м. Вінниця.

Захист відбудеться «21» листопада 2018 р. об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 05.053.01 у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського за адресою: 21001, м. Вінниця, вул. К. Острозького, 32, корп. 2, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (вул. К.Острозького, 32, м. Вінниця, 21001) та на сайті університету за адресою: www.vspu.edu.ua.

Автореферат розіслано 19 жовтня 2018 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. М. Коломієць

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Розбудова громадянського суспільства, нинішні реформаційні процеси в освіті України, становлення Нової української школи, інтеграція в світове співтовариство, визнання глобальних проблем людства актуалізують орієнтацію на особистість, її моральність, визначають основні напрями гуманізації школи, виховання ціннісного ставлення до людини. В сучасній соціокультурній ситуації домінантою є формування базових цінностей гуманізму. Планетарні цивілізаційні процеси, неконтрольований вплив на навколишнє середовище і, як наслідок, катастрофічна його деградація не лише доводять необхідність докорінних змін у різних сферах життєдіяльності, а й детермінують процеси пошуку ефективних шляхів гуманістичного виховання, що має здійснюватися відповідно до розроблених теоретичних і методичних засад, які ґрунтуються на сучасних освітніх парадигмах і концепціях; формування такої ціннісної сфери особистості, яка б виступала надійною основою повноцінного розвитку й самореалізації, активної гуманістичної діяльності з метою забезпечення гідних і безпечних умов життя людини.

Законами України «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про освіту», Національною доктриною розвитку освіти, Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки, Концепціями національного, громадянського виховання і позашкільної освіти, визначено, що центром виховної діяльності навчального закладу є дитина, а метою – виховання і нарощення творчого потенціалу, соціальної активності гуманістично спрямованої особистості, формування системи ціннісних орієнтацій, визнання пріоритету вільного розвитку особистості, непересічної цінності людини і збереження середовища її існування.

У контексті дослідження особливої теоретико-методологічної ваги набувають наукові розробки проблеми гуманістичного виховання шкільної молоді провідними ученими НАПН України (І. Бех, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремень, І. Осадчий, О. Сухомлинська). Питанням гуманізації школи присвятили свої дослідження: А. Бойко, В. Ворожбит, Н. Гонтаровська, С. Гончаренко, О. Грива, Т. Дем'янюк, І. Єрмаков, Л. Канішевська, О. Коберник, П. Мельник, Л. Онищук, Л. Хоружа, Ю. Чорноморець; професійної освіти і підготовки майбутнього вчителя до виховної діяльності – О. Акімова, Г. Васянович, Р. Гуревич, О. Дубасенюк, А. Коломієць, Г. Тарасенко. Вагомі дослідження у сфері духовно-моральних цінностей та ціннісних орієнтацій молоді належать В. Алексєєвій, В. Анненковій, Т. Бутківській, О. Вишневному, Н. Гусляковій, О. Завгородній, П. Ігнатенку, Л. Крицькій, Н. Нікандрову, І. Симоненку.

Лише останнім часом представили результати досліджень проблем морально-етичного, гуманістичного виховання школярів у вигляді *захисених дисертацій* українські учені: О. Безкоровайна (виховання культури особистісного самоствердження), О. Пішак (моральнісне спілкування як культуротворення) – 2010 р.; Т. Загороднюк (виховання почуття корисності),

А. Ремньова (виховання толерантності), І. Стецько (виховання альтруїзму) – 2011 р.; Ю. Кушнір (виховання культури міжетнічного спілкування), Т. Петренко (виховання самоповаги) – 2012 р., С. Рижкова (почуття любові до людини у підлітків) – 2013 р.; В. Кузьмич (гуманне відношення до людини у студентів) – 2016 р.

Проблему ціннісного ставлення до людини вивчали Ш. Амонашвілі, І. Бех, В. Сухомлинський. Окремі його аспекти висвітлені Л. Бершадською, І. Білецькою, В. Білоусовою, Л. Дідук, В. Кузьмичем, Є. Мосеевою, Н. Мирончук, Р. Рогожниковою, О. Третьак, О. Українець. Проте, аналіз наукових досліджень і шкільна практика переконують, що ціннісне ставлення до людини ще не стало пріоритетним у системі цінностей і взаємовідносин, тому питання розроблення технології його виховання у школярів потребує доопрацювання. Моральне виховання наразі зазвичай є безсистемним процесом, в якому переважають просвітницькі форми. Це свідчить про незадовільний рівень розвитку ціннісного ставлення до людини як базового інваріантного компонента вихованості особистості, зумовлює необхідність розробки функціональної моделі, інноваційних форм, методів, ефективних технологій цілеспрямованого його формування.

Важливим критерієм опрацювання проблеми виступають *суперечності*, що можуть бути подолані засобами науки. Так, продуктивність і характер гуманістичного виховання визначають суперечності між новими соціальними вимогами запровадження педагогічних інновацій, переорієнтації світоглядних установок на людину, виховання до неї ціннісного ставлення як головної умови реалізації гуманістичної парадигми освіти та системою, що склалася в шкільній практиці; браком відповідних розробок. У використанні людинознавчого потенціалу наук, педагогіка не має достатнього теоретичного обґрунтування, досвіду застосування інтегрованих знань і методологічного у дослідженні проблем людини, її цінності, тобто, через відсутність концептуальних комплексних систем і принципів їх реалізації існує невідповідність між накопиченням знань і можливістю їх використання в теорії та практиці шкільного виховання. На шляху розв'язання вказаної суперечності виникають протиріччя між обсягом вітчизняних і світових надбань у галузі людинознавства та їх незатребуваністю в освіті, між наявністю філософсько-етичних концепцій людини і відсутністю науково-обґрунтованих гуманістично-орієнтованих виховних технологій, які б спиралися на антропологічну методологію. Теоретичне і практичне значення виховання у школярів ціннісного ставлення до людини зумовлена також необхідністю подолання суперечностей процесу морального виховання, а саме: між рівнем вимог педагога і здатністю учня його задовольняти; життєвим досвідом, знаннями та уміннями учасників виховного процесу; їхніми індивідуально-особистісними характеристиками.

Актуальність означеної проблеми, необхідність розв'язання окреслених вище суперечностей, відсутність фундаментальних педагогічних досліджень, у яких би її системно вивчали, зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Теоретичні і методичні основи виховання ціннісного ставлення до людини в учнів загальноосвітньої школи»**. Надалі в тексті термін

«загальноосвітня школа» буде змінено на «заклад загальної середньої освіти» («Закон про освіту», 2017).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконувалося в межах науково-дослідної теми кафедри педагогіки і професійної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського «Методологія і технологія педагогічного супроводу особистісно-професійного розвитку майбутнього вчителя» (номер держреєстрації 0111U001620) та держбюджетної теми «Теоретико-методичні засади загально педагогічної компетентності сучасного вчителя в контексті становлення Європейського простору вищої освіти» (номер держреєстрації 01115U002571). Тема дисертації затверджена вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол №8 від 22.03.2000 р.) й узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 23.05.2000 р.).

Мета дослідження полягає у розробленні концептуально-методологічних засад науково-методичної системи виховання у школярів ціннісного ставлення до людини та впровадженні технології, що забезпечить підвищення рівня їхньої вихованості.

Об'єкт дослідження – процес гуманістичного виховання учнів загальних середніх закладів освіти.

Предмет дослідження – науково-методична система виховання ціннісного ставлення до людини в учнів загальних середніх закладів освіти.

Провідною **ідеєю** дослідження є положення про те, що виховання у школярів ціннісного ставлення до людини є пріоритетним напрямом їхнього морального розвитку. Втілення провідної ідеї передбачає надання цьому процесу системності та інноваційності. Ціннісне ставлення до людини цілеспрямовано формується: засобами людинознавства з опорою на антропологізм як наукову концепцію, центром якої виступає людина як найвища цінність, суб'єкт виховної діяльності, система, що саморозвивається; завдяки науково обґрунтованій технології, спрямованій на актуалізацію засвоєння знань, базових гуманістичних цінностей та розуміння їх сутності, формування гуманістичних почуттів і набуття на цій основі необхідних умінь та навичок поведінки, відносин.

В основу **концепції** наукового дослідження покладено ідею про розвиток і виховання особистості на основі базових гуманістичних цінностей, що відповідає особистісно зорієнтованій доктрині вітчизняної педагогічної освіти. Концепція дослідження ґрунтується на положенні про актуалізацію людинознавства, досягнень педагогічної науки для обґрунтування інноваційних підходів до визначення змісту виховання ціннісного ставлення до людини, для створення й реалізації гуманістичних технологій у виховних моделях школи як відкритої системи, а також визначення продуктивних організаційно-педагогічних умов, у яких розкривається природа виховання, забезпечується його розвиток. У цілому виховання у школярів ціннісного ставлення до людини розглядається нами як діяльність з проектування, реалізації, забезпечення ефективності й корекції освітнього середовища. Таке виховання ми трактуємо

як цілісну науково-методичну систему на засадах системного, синергетичного, модельно-варіативного, аксіологічного, культурологічного, етнопедагогічного, антропологічного, особистісного, диференційованого, діяльнісного, полісуб'єктного підходів, що забезпечить підвищення якості виховного процесу. Ціннісне ставлення як базовий інваріантний компонент моральної вихованості реалізується з допомогою забезпечення стійкого інтересу до сфери загальнолюдських, національних цінностей, формування мотивації до засвоєння й формування гуманістичних базових цінностей, залучення для цього інформаційного фонду людинознавства, засвоєння провідних ідей, формування етичного мислення, розвиток гуманістичних почуттів, навичок гуманної поведінки. Рівень вихованості у школярів ціннісного ставлення до людини може бути оцінений за допомогою моніторингу інтелектуального, емоційно-ціннісного і діялісно-практичного компонентів досліджуваної якості та їхніх показників, що фіксує динаміку й результати поетапного її формування.

Методологічний концепт відображає тісний взаємозв'язок фундаментальних підходів до вивчення проблеми виховання ціннісного ставлення до людини, що були застосовані під час дослідження, зокрема: аксіологічного, що спрямовує зміст виховної роботи на формування гуманістичних цінностей, орієнтації на людину; культурологічного, що передбачає використання поняття культури як стрижневого в розумінні й поясненні педагогічних явищ і процесів; системного, що забезпечує можливість вивчення досліджуваного феномену, як інтегративного утворення з позицій цілісності, взаємозбагачення та взаємозумовленості його структурних компонентів; синергетичного, що дає змогу вивчати безперервний і постійний розвиток гуманістично спрямованої особистості відповідно до універсальних закономірностей еволюції природи, суспільства й людини; модельно-варіативного, що дозволяє оптимально спрямувати процес формування й реалізації модельних уявлень про виховну систему і своєрідність її створення; етнопедагогічного, що актуалізує можливості й ефективні шляхи реалізації прогресивних народних ідей у вихованні ціннісного ставлення до людини; антропологічного, що дає змогу організувати процес виховання з опорою на всебічне пізнання людини; особистісного, що забезпечує послідовне ставлення до вихованця як до самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку; діялісного, що ґрунтується на діялісно-особистісній концепції оволодіння суспільним досвідом і стимулюванні активності школяра; полісуб'єктного (діалогічного), що визначає міжособистісну педагогічну взаємодію на основі рівноправного партнерства і взаєморозуміння; диференційованого, що дозволяє розв'язувати педагогічні задачі з урахуванням соціально-психологічних особливостей груп учнів, що виділяються за схожими якостями.

Теоретичний концепт дослідження передбачає аналіз провідних теорій виховання особистості, ідей, концепцій, визначення ключових дефініцій, покладених в основу розуміння проблеми виховання в учнів загальних середніх закладів освіти ціннісного ставлення до людини, науковий опис, узагальнення, синтез фактів і явищ, пов'язаних з цим процесом. Це система вихідних параметрів, оцінок, без яких неможливе розуміння сутності явища, що вивчається, його властивостей і характеристик. Таке розуміння істотно впливає

на обґрунтування структурно-функціональної науково-методичної моделі виховання в учнів ціннісного ставлення до людини; основних положень щодо змісту й нормативно-організаційних засад діяльності учасників освітнього процесу та управління ним. На базі ідей особистісно орієнтованої освіти, на теоретичному рівні визначено зміст базових понять, котрі покладені в основу розуміння досліджуваного явища, що дозволило розробити концепцію виховання у школярів ціннісного ставлення до людини, методику і технологію, упровадження якої забезпечує її реалізацію.

Практичний концепт передбачає розроблення та експериментальну апробацію організаційно-педагогічних умов і технології на основі запропонованої нами моделі науково-методичної системи виховання ціннісного ставлення до людини (алгоритм якої складають: ознайомлення з правилами гуманної поведінки, формування ставлень, розвиток поглядів і переконань, гуманістичної спрямованості особистості і як результат – прояв ціннісного ставлення до людини в реальних умовах, взаємовідносинах з іншими, поведінці); упровадження сучасних методів діагностики і методики визначення ефективності цього процесу на різних етапах його здійснення. На основі названих концептуальних підходів було охарактеризовано процес виховання ціннісного ставлення до людини, який ми визначаємо як цілісну науково-методичну систему, що водночас є складовою гуманістичного виховання, а її будова й функціонування ґрунтуються на сукупності педагогічних закономірностей і принципів, з властивими їй особливостями, що зумовлюють специфіку формування досліджуваної якості, що становить спеціально організований процес, цілеспрямований, динамічний, інноваційний за своїм характером, адаптований до реальних умов нашого часу. Системотвірними у процесі виховання ціннісного ставлення до людини елементами виступають: базові цінності, мотиви гуманістичної спрямованості особистості, мета, зміст, законодавчо-нормативна основа освітньої діяльності, самовиховання, рефлексія, очікуваний результат (відповідний рівень його сформованості в кожного вихованця). Змінними складовими є організаційно-педагогічні умови, технології реалізації виховного процесу за умовами експерименту.

Гіпотеза дослідження базується на припущенні, що процес виховання ціннісного ставлення до людини у школярів буде ефективним за умов: розвитку у процесі гуманістичних та педагогічно організованих соціально актуальних взаємовідносин вихованців практично-діяльнісного особистісного колективу; забезпечення особистісно-зорієнтованої суб'єкт-суб'єктної взаємодії і створення ситуацій колективного співробітництва та довіри у процесі залучення учнів до ціннісно-орієнтованої діяльності; оптимізації міжособистісного спілкування учнів за рахунок усвідомлення необхідності розвитку в них здатності поважати себе, розуміти власну особистість (рефлексивність); стійкості до зовнішніх негативних впливів (емоційної стабільності); врахування аксіологічної складової в змісті людинознавства, культивування усвідомлення цінності іншої людини, формування позитивного образу іншого й активізацію його сприйняття: розвитку у вихованців емпатії та асертивності, тобто, якщо виховання здійснюватиметься відповідно до розроблених теоретичних і методичних засад дослідження, які ґрунтуються на

сучасних освітніх парадигмах і концепціях та відповідають науково-обґрунтованій організації гуманістичного виховання в закладі загальної середньої освіти, що включає структурно-функціональну модель школи як відкритої системи та технології формування досліджуваної якості в навчально-виховних і позаурочних формах виховної роботи.

Загальна гіпотеза конкретизована в часткових гіпотезах. Виховання у школярів ціннісного ставлення до людини набуває ефективності, якщо воно реалізується як система взаємодії соціокультурних, предметних, суб'єктивних складових і передбачає взаємопроникнення й взаємодоповнення цілеспрямованих і опосередкованих впливів на особистість у процесі гуманістичних взаємовідносин і діяльності, організаційне, методичне забезпечення яких спрямоване на збагачення змістово-процесуальної реалізації, тобто формування і прояву в учнів ціннісного ставлення до людини. Ефективне його виховання досягається завдяки актуалізації проблеми у всіх суб'єктів виховного процесу на основі усвідомлення й компетентності, що можливе в результаті розширення знань про людину як найвищу цінність, шанобливого ставлення до неї, що мотивують гуманну поведінку; розвитку інтересу у школярів до проблем людини, міжнаціонально-культурної спадщини; формуванні гуманістичних ціннісних орієнтацій, настанови про необхідність прояву ціннісного ставлення до кожного члена суспільства, створення гідних умов життя, забезпечення свого майбутнього, турботи про інших; участі в благодійній, суспільно-корисній діяльності; формування: емоційної сприйнятливості, вміння співпереживати та співчувати; потреби у взаємодії, розумінні іншої людини, повазі її гідності й самоповазі, здатності до діалогу; реалізації системного підходу до вироблення в учнів умінь і навичок гуманної поведінки, здійснення психолого-педагогічного проектування, що виступає умовою і засобом переходу до особистісно-розвивальної моделі виховання ціннісного ставлення до людини.

Для досягнення мети та перевірки висунутих гіпотез ставилися такі **завдання:**

1. З'ясувати концептуальні науково-методологічні основи виховання у школярів ціннісного ставлення до людини.
2. На основі здійснення проблемно-генетичного аналізу розвитку гуманістичних ідей в історії вітчизняної та зарубіжної наукової думки, дослідити еволюцію людинознавства і виявити рівень вивчення в психолого-педагогічній науці та виховній практиці особливостей виховання у дітей та молоді ціннісного ставлення до людини; обґрунтувати його структуру.
3. Визначити критерії і рівні оволодіння учнями базовими гуманістичними цінностями з метою формування особистісних ціннісних ставлень, що розкривають сутність ціннісного ставлення до людини.
4. Розробити діагностичний інструментарій для вивчення сучасного стану гуманістичного виховання учнів, сформованості у них ціннісного ставлення до людини.
5. Обґрунтувати й експериментально перевірити організаційно-педагогічні умови; визначити психологічні механізми, засоби оптимізації виховання у школярів ціннісного ставлення до людини.

6. Створити структурно-функціональну модель науково-методичної системи поетапного формування в учнів старшого і підліткового шкільного віку ціннісного ставлення до людини в гуманістично орієнтованій виховній системі.

7. Розробити й експериментально перевірити продуктивні організаційно-педагогічні форми, інноваційні методи гуманістичної технології виховання у школярів ціннісного ставлення до людини на основі розробленої моделі та довести її ефективність;

8. Підготувати і впровадити в освітню практику науково-методичне забезпечення щодо виховання ціннісного ставлення до людини в позакласній роботі з учнями.

Методологічну основу дослідження становлять наукові положення філософії освіти: щодо тісного взаємозв'язку та діалектики розвитку природи, суспільства й людини, культурно-історичного поступу соціуму і ролі особистості в цьому процесі, соціальної детермінації гуманістичної моралі й людської діяльності, гуманістичної теорії розвитку та саморозвитку особистості, її ідентифікації та засвоєння соціальних ролей, етики як духовної основи становлення, гуманістичних цінностей – базового компоненту структури особистості; філософські концепції про людину як міру всіх речей, розвиток її сутнісних сил в діяльності й відносинах; визнання її духовним, природним і соціальним феноменом, носієм добра і справедливості.

Загальнотеоретичну базу дослідження склали принципи гуманізму, антропологізму як вихідні засади наукової концепції, центром якої виступає людина як найвища цінність, складна система, що саморозвивається; ідея пріоритету загальнолюдських цінностей. Суттєве значення в концептуальному плані для нас мали: теорія цінностей (С. Анісімов, М. Бахтін, А. Гусейнов, О. Дробницький, С. Шалютін); культурно-історична концепція Л. Виготського, сучасна концепція гуманізму і гуманістичної цивілізації (Р. Валітов, Л. Буєва, О. Хьоффе).

Теоретичним підґрунтям дослідження стали наукові теорії й положення: філософії про активну роль особистості в пізнанні та перетворенні дійсності (М. Бердяєв, Г. Гегель, І. Кант, В. Лозовий, В. Соловйов); положення психолого-педагогічної науки про теорію педагогічних систем, виховні аспекти освіти, зокрема гуманістичної; становлення і розвитку національної системи виховання; наукові засади й концептуальні положення організації гуманістичного виховання учнів /суб'єкт-суб'єктні відносини (К. Абульханова-Славська, І. Бех), колективна творча діяльність (О. Газман, І. Іванов), інтерактивна взаємодія (О. Коберник, О. Пометун)/; концепції та висновки зарубіжних і вітчизняних філософів (М. Бердяєв, В. Біблера, О. Больнова, І. Канта, П. Наторпа, Г. Сковороди, Л. Фейербаха, М. Шеллера), соціальних філософів (В. Андрущенко, М. Михальченка, В. Муляра), антропологів (В. Баруліна, І. Вільш, К. Леві-Строс, В. Шаронова), педагогів (Б. Бім-Бада, Є. Бондаревської, П. Каптерєва, О. Савченко, В. Сластьоніна, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської), психологів (Б. Ананьєва, Г. Балла, І. Бека, Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Максименка, С. Рубінштейна), соціологів (Е. Дюркгейма, М. Скворцова); представників гуманістичної педагогіки, психології (А. Комбс, А. Маслоу, К. Роджерс) і педагогіки

співробітництва (Ш. Амонашвілі, Д. Дубровський, С. Лисенкова, В. Сазонов).

Методи дослідження: теоретичні – комплексний порівняльний, ретроспективний і перспективний аналіз філософської, психологічної, педагогічної та методичної літератури з метою вивчення концептуальних положень і категорій дослідження; вивчення навчально-нормативної документації для виявлення сучасного стану досліджуваної проблеми; аналіз практичної роботи закладів загальної середньої освіти для виявлення особливостей гуманістичного виховання учнів, рівня вихованості ціннісного ставлення до людини; структурно-системного аналізу задля визначення завдань, функцій і структури досліджуваного феномену й готовності школярів до гуманістичної діяльності й морального самовдосконалення; моделювання для розроблення експериментальної структурно-функціональної моделі та організаційно-педагогічних умов виховання ціннісного ставлення до людини в учнів закладів загальної середньої освіти; узагальнення, абстрагування, класифікація та проектування для обґрунтування теоретичних засад і науково-методичної системи роботи школи з гуманістичного виховання; емпіричні – спостереження, анкетування, опитування, тестування, експертне оцінювання, самооцінювання, педагогічний експеримент з метою апробації організаційно-педагогічних умов і технології виховання у школярів ціннісного ставлення до людини; методи математичної статистики (t-критерій Стьюдента) для перевірки достовірності результатів експериментального дослідження.

Організація дослідження. Дисертаційне дослідження проводилося впродовж 2000–2018 рр. у чотири етапи:

Теоретико-аналітичний (2000–2005 рр.) – вивчення теорії та практики виховання ціннісного ставлення до людини в учнів загальних середніх закладів освіти; системний аналіз наукової літератури з проблеми дослідження; аналізувалися антропологічні інтерпретації освітнього процесу в історико-філософській ретроспективі з метою узагальнення педагогічного досвіду гуманістичного виховання школярів; накопичення емпіричного матеріалу; визначення методологічних засад виховання у школярів ціннісного ставлення до людини; конкретизація мети й завдань дослідження; розроблення методики теоретичного й експериментального дослідження, критеріїв і показників вихованості.

Діагностично-пошуковий (2006–2008 рр.) – дослідно-експериментальна перевірка стану гуманістичного виховання учнів; теоретичне обґрунтування й розроблення науково-методичної системи виховання ціннісного ставлення до людини в учнів загальних середніх закладів освіти та науково-методичного забезпечення цього процесу; уточнення завдань і методів дослідження; підготовка формульовального експерименту.

Експериментальний (2009–2014 рр.) – дослідно-експериментальна перевірка робочих гіпотез, концептуальних положень, технології виховання у школярів ціннісного ставлення до людини; аналіз проміжних результатів; корекція експериментальних методик і науково-методичного забезпечення, їх апробація й упровадження в освітній процес.

Підсумково-узагальнювальний (2015–2017 рр.) – оброблення та систематизація даних формульовального етапу експерименту, порівняння їх з

прогнозованими; аналізувалися труднощі та суперечності, що впливали на ефективність впровадження запропонованої моделі; узагальнення одержаних даних, формулювання загальних висновків і рекомендацій щодо впровадження результатів дослідження; визначення перспектив подальшого вивчення окресленої проблеми; підготовка та видання монографії; оформлення матеріалів науково-дослідної роботи як докторської дисертації.

Експериментальна база дослідження. Експериментальне дослідження проводили в закладах загальної середньої освіти Вінницької (Оратівського, Шаргородського, Жмеринського, Калинівського, Козятинського районів), Житомирської, Хмельницької, Черкаської, Донецької області. В експерименті взяли участь 1200 учнів 4–11-х класів і 307 учителів.

Наукова новизна полягає в тому, що *уперше*:

- обґрунтовано теоретичні й методичні основи виховання у школярів ціннісного ставлення до людини у філософському, психологічному та педагогічному аспектах; розроблено науково-методичну систему його реалізації, концепцію дослідження на методологічному, теоретичному та практичному рівнях;

- окреслено історіографію проблеми розвитку основних положень гуманістичного виховання через соціокультурні, ідеологічні, педагогічні детермінанти;

- на основі здійснення проблемно-генетичного аналізу гуманістичних ідей в історії вітчизняної та зарубіжної думки досліджено еволюцію людинознавства і з'ясовано стан вивчення в психолого-педагогічній науці та виховній практиці особливостей виховання у дітей та молоді ціннісного ставлення до людини, розкрито його роль як провідного чинника гуманізації виховання, головного концепту методології гуманістичних перетворень в освіті;

- розроблено концептуальну науково-методичну структурно-функціональну модель і технологію поетапного формування ціннісного ставлення до людини в гуманістично-орієнтованому освітньому середовищі, структурними компонентами якої є: процес використання можливостей людинознавства у вивченні дисциплін, позакласна й позашкільна робота з учнями, спрямовані на формування гуманістичної свідомості, гуманістичних почуттів, гуманної поведінки на основі базових цінностей; визначено організаційно-педагогічні умови їх ефективного виховання (розвиток у процесі гуманістичних та педагогічно організованих соціально актуальних взаємовідносин вихованців практично-діяльнісного особистісного колективу; забезпечення особистісно-зорієнтованої суб'єкт-суб'єктної взаємодії і створення ситуацій колективного співробітництва та довіри у процесі залучення учнів до ціннісно-орієнтованої діяльності; оптимізація міжособистісного спілкування учнів за рахунок усвідомлення необхідності розвитку в них здатності поважати себе, розуміти власну особистість (рефлексивність); стійкості до зовнішніх негативних впливів (емоційної стабільності); врахування аксіологічної складової в змісті людинознавства, культивування усвідомлення цінності іншої людини, формування позитивного образу іншого й активізацію його сприйняття: розвиток у вихованців емпатії та асертивності); обґрунтовано сутність ціннісного ставлення до людини як

універсальної, комплексної якості особистості, що становить інтегроване, системне, багатовимірне, інваріантне утворення, зміст якого розкривається з допомогою інтелектуального, емоційно-ціннісного особистісного і діяльнісно-практичного компонентів; характеризується відображенням в свідомості вихованця значущості моральних знань, уявлень, гуманістичних мотивів, емоцій, почуттів, ціннісних орієнтацій, переконань, що визначають цінність людини, спонукають до дій, що виражають любов до людей; критерії оволодіння учнями основної школи базовими гуманістичними цінностями з метою формування особистісних ціннісних ставлень (когнітивний, мотиваційний, операційно-результативний), показники та їх прояви (зовнішні й внутрішні), рівні (низький, середній, високий) у вихованості досліджуваної якості;

уточнено зміст базових понять: «цінність», «ставлення», «гуманізація», «виховна система школи», «ціннісне ставлення до людини»;

подальшого розвитку набули положення про структуру ціннісного ставлення до людини як моральної якості, що становить інтегроване утворення, яке охоплює змістову *інтелектуальну, емоційно-ціннісну* особистісну і *діяльнісно-практичну* процесуальну складову; роль суб'єкт-суб'єктної взаємодії, гуманізації партнерських взаємовідносин у виховній діяльності; науково-методичне забезпечення; зміст, принципи, нові форми й методи гуманістичного виховання.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що здійснено системний аналіз понять, які розкривають проблему й специфіку виховання ціннісного ставлення до людини в учнів закладів загальної середньої освіти; теоретично обґрунтовано: поняття «суб'єктивне особистісне ставлення», «ціннісне ставлення до людини»; компоненти, критерії та показники його вихованості; складові структурно-функціональної моделі науково-методичної системи гуманістичного виховання школярів; з'ясовано психолого-педагогічні основи формування готовності до гуманістичної діяльності; визначено й експериментально обґрунтовано комплекс необхідних організаційно-педагогічних умов, що забезпечують ефективність виховання ціннісного ставлення до людини.

Практичне значення дослідження полягає в розробленні, апробації та впровадженні технології виховання у школярів ціннісного ставлення до людини через навчально-виховні (заняття спецкурсу у формі гуртка за авторською програмою «Людина – найвища цінність. Екологія Людини» /24 заняття/ для старшокласників) і позаурочні виховні форми («Школа – майстерня гуманності» /з використанням інноваційних форм і методів/ для учнів підліткового віку, виховні проекти (класу, школи) на гуманістичну тематику, тренінг «Потік соціальних умінь»); виявленні психологічних *механізмів*, засобів оптимізації процесу виховання в учнів ціннісного ставлення до людини.

Запропонований комплекс організаційно-педагогічних умов, форм, методів, технологій можна використовувати з метою вдосконалення гуманістичного виховання загалом та формування ціннісного ставлення до людини в учнів закладів загальної середньої освіти, зокрема. Результати дослідження можуть бути використані для розробки лекційних курсів,

спецкурсів та семінарських занять, практикумів і спецпрактикумів з педагогіки у вищих навчальних закладах; доповнюють зміст навчальних дисциплін: «Основи педагогічної майстерності», «Методика виховної роботи».

Практичне значення полягає у використанні теоретичних положень та висновків до конкретних науково-методичних рекомендацій щодо гуманістичного виховання школярів. Це, зокрема, знайшло відображення в монографії «Виховання у школярів ціннісного ставлення до людини: теоретичний та методичний аспекти» (у 2-х кн.); в одноосібних навчально-методичних посібниках з грифом міністерства: «Реалізація принципу гуманізму в діяльності класного керівника», «Виховання гуманності учнів підліткового віку», «Методика виховної роботи з учнями в літній період», «Моделювання педагогічної діяльності у підготовці фахівця», «Виховання культури толерантних взаємин», «Негативний вплив засобів масової інформації на молодь. Консультативна практика (інструментарій)»; колективних монографіях: «Розвиток професійно важливих якостей майбутнього вчителя», «Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя», «Авторські педагогічні технології в освітньо-виховному середовищі вищої школи», «Теоретико-методичні засади формування загальнопедагогічної компетентності сучасного вчителя в контексті становлення європейського простору вищої освіти». Основні положення, результати й висновки дисертації можна використовувати у дослідженнях з теорії й методики виховання, професійної педагогічної освіти.

Основні **результати дослідження впроваджено** в систему роботи закладів загальної середньої і вищої освіти м. Вінниці і Вінницької області (Довідка про впровадження Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського № 06/28–1 від 4.05.2018р., Управління освіти і науки Вінницької облдержадміністрації № 34–1–01/492 від 29.01.2013р.), м. Житомира і Житомирської області (Довідка про впровадження Управління освіти і науки Житомирської облдержадміністрації № 1980-1/3-18 від 23.07.2018р.), Донецького університету імені Василя Стуса (довідка № 60/01-13/01.1.3 від 30.04.2018р.), Київського національного торговельно-економічного університету (довідка № 01.01-48/657/1 від 8.05.2018р.); в практику підготовки педагогів у Донбаському державному педагогічному університеті (довідка № 68–13–993 від 21.10.2013р.), Хмельницькому Національному університеті (довідка № 59 від 20.11.2013 р.), Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини (довідка № 1898/01 від 28.10.2013 р.), Вінницькому соціально-економічному інституті університету «Україна» (довідка № 1/27–27 від 24.01.2013р. **Форми впровадження:** матеріали дослідження використовуються в плануванні виховної роботи, для проведення науково-методичних семінарів педагогів-організаторів, кураторів академічних груп, методичних об'єднань класних керівників, на заняттях, під час проведення тренінгів, спецкурсів-гуртків з людинознавчою тематикою, виховних годин; у психолого-педагогічних дослідженнях; в індивідуальній і масовій виховній роботі з дітьми і молоддю.

На захист виноситься:

1. Теоретично обґрунтована науково-методична система виховання в

учнів закладів загальної середньої освіти ціннісного ставлення до людини, що відображає педагогічні цілі (мету і завдання), теоретико-методологічні основи й концептуальні положення, психолого-педагогічні закономірності, загальні та специфічні принципи, організаційні етапи та методичні аспекти, критерії та показники готовності до гуманістичної діяльності, вихованості ціннісного ставлення до людини; структурно-функціональна модель, що містить цільову, теоретико-методологічну, змістову, процесуальну, технологічну й оцінювально-результативну підсистеми.

2. Організаційно-педагогічні умови ефективного виховання ціннісного ставлення до людини (розвиток у процесі гуманістичних та педагогічно організованих соціально актуальних взаємовідносин вихованців практично-діяльнісного особистісного колективу; забезпечення особистісно-зорієнтованої суб'єкт-суб'єктної взаємодії і створення ситуацій колективного співробітництва та довіри у процесі залучення учнів до ціннісно-орієнтованої діяльності; оптимізація міжособистісного спілкування учнів за рахунок усвідомлення необхідності розвитку в них здатності поважати себе, розуміти власну особистість (рефлексивність); стійкості до зовнішніх негативних впливів (емоційної стабільності); врахування аксіологічної складової в змісті людинознавства, культивування усвідомлення цінності іншої людини, формування позитивного образу іншого й активізацію його сприйняття: розвиток у вихованців емпатії та асертивності).

3. Технологія виховання ціннісного ставлення до людини (формування гуманістичної свідомості, гуманістичних почуттів, гуманної поведінки вихованців на основі базових цінностей), алгоритм якої передбачає ознайомлення з фактом унікальності, непересічної цінності людини, з правилами поведінки в довіллі та з іншими людьми, формування особистісних ставлень, розвиток поглядів і переконань, формування гуманістичної спрямованості особистості), що реалізується в системі виховної роботи школи поетапно: аналітично-ознайомлювальний, діагностичний, підготовчий і процесуальний (розробка педагогічних умов, відповідної їм методики, що включає методи й засоби виховання ціннісного ставлення до людини, а саме: інтерактивну взаємодію на засадах діалогу, створення ситуацій емпатійного спрямування та їх обговорення, колективне творче виховання, імітаційні (рольові ігри, форум-театр, соціодрама), проектні, інформаційні технології, тренінги, служби примирення, серендипіті); оціночно-рефлексивний, результативний етапи.

4. Розроблене й експериментально перевірене науково-методичне забезпечення виховання ціннісного ставлення до людини в учнів загальних середніх закладів освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження обговорені на 56 науково-практичних конференціях, зокрема на 49 міжнародних: «Модернізація освітньої системи: світові тенденції та національні особливості» (Каунас, Литва, 2018), «Інновації та сучасні технології в системі освіти» (Сандомир, Польща, 2017), «Особистість, сім'я та суспільство: питання педагогіки, психології, політології та соціології» (Шумен, Болгарія, 2017), «Педагогічні інновації» (Вітебськ, Білорусія, 2017), «Сім'я,

школа та насильство» (Polska, Kielce, 2004), «Стратегія якості в промисловості й освіті» (Варна, Болгарія, 2011), Наука і виробництво (Україна-Білорусія-Польща, 2015), «Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии» (Москва, 2013), «Инновационная деятельность в образовании» (Пушкино-Москва, 2012), «Воспитательная работа в вузе: состояние, проблемы, перспективы развития» (Москва-Ярославль, 2009), «Поиск путей эффективного воспитания» (Москва, 2013), «Инновационная деятельность в образовании» (Москва, 2012), «Интегративная функция педагогической науки в едином образовательном пространстве» (Хельсинки-Москва, 2011), «Педагогическое образование: вызовы XXI века» (Москва-Ярославль, 2011), «Духовно-моральне виховання і професіоналізація: виклики XXI століття» (Київ-Вінниця, 2010), «Сучасні педагогічні технології та освітні системи XXI століття» (Кіровоград, 2003), «Ідеї В. Вернадського та взаємообумовленість стратегічного партнерства вищого навчального закладу і школи в освітньому просторі регіону» (Кременчук, 2002), «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю» (Кіровоград, Павлиш, 2003); *всеукраїнських*: «Інноваційні технології в сучасній професійній освіті» (Вінниця, 2017), «Інноваційна діяльність педагога в сучасному освітньому просторі» (Умань, 2014), «Християнська етика в історії України і сучасний діалог світоглядно-духовних ідентичностей» (Мелітополь, 2014), «Актуальні проблеми особистості нового типу» (Тернопіль, 2002), «Сучасні педагогічні технології та освітні системи XXI століття» (Кіровоград, 2003), «Ідеї гуманізації в педагогічній спадщині В. Короленка, А. Макаренка, В. Сухомлинського» (Полтава, 2004), на засіданнях кафедри педагогіки та професійної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук на тему «Виховання гуманності підлітків у позакласній роботі з народознавства» (13.00.01 – теорія та історія педагогіки) була захищена 1996 року в Інституті педагогіки АПН України. Її матеріали в тексті докторської дисертації не використано.

Публікації. Основні результати дослідження опубліковано у 79 наукових працях, із них 7 монографій (дві одноосібних), 8 навчально-методичних посібників (5 – з грифом МОН України), 40 статей у наукових фахових виданнях України та у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз, 24 статті – у закордонних виданнях. Загальний обсяг особистого внеску становить 220 д. а.

Особистий внесок здобувача. У колективних монографіях: «Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя»/ ред. О. Акімова (2014) автором підготовлено підрозділ «Підготовка майбутніх учителів до толерантної міжособистісної взаємодії у педагогічній діяльності», «Авторські педагогічні технології в освітньо-виховному середовищі вищої школи»/ ред. О. Акімова (2015) – підрозділ «Інтерактивна технологія формування умінь і навичок толерантної міжособистісної взаємодії у майбутніх учителів», «Розвиток професійно важливих якостей у майбутніх учителів»/ ред. О. Акімова (2016) – «Формування умінь толерантних міжособистісних взаємин у майбутнього учителя»; «Теоретико-методичні засади формування

загальнопедагогічної компетентності сучасного вчителя в контексті становлення європейського простору вищої освіти»/ ред. О. Акімова (2017) – «Підготовка майбутніх учителів до моделювання професійної діяльності та регуляції освітньої взаємодії з суб'єктами педагогічного процесу», «Духовна культура особистості» за ред. Д. Чернілевського (2008) – внесок полягає у висвітленні антропологічних аспектів розвитку духовно-моральних цінностей, обґрунтуванні концептуальних основ гуманістичного виховання. Ідеї співавторів у дисертаційній роботі не використовувалися.

Обсяг і структура дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації – 592 сторінки, з них 408 – основного тексту. Робота містить 25 таблиць на 26 сторінках, 10 рисунків на 7 сторінках. Список використаних джерел містить 1109 найменувань, із них 89 – іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ.

У першому розділі – **«Теоретичні основи виховання ціннісного ставлення до людини в історико-педагогічній ретроспективі»** – визначено концептуальні науково-методологічні основи виховання в учнів закладів загальної середньої освіти ціннісного ставлення до людини, простежено генезу гуманістичних ціннісних ставлень, проаналізовано філософсько-етичний зміст антрополого-методологічних концепцій гуманізації виховання в загальній стратегії розвитку особистості. Досліджено еволюцію людинознавства.

У процесі аналізу психологічних, педагогічних, філософських, соціологічних, фізіологічних аспектів простежено взаємозв'язки між поняттями «цінності», «ставлення», «ціннісне ставлення». Зважаючи на те, що розроблена концепція передбачає обґрунтування трьох основних компонентів: категоріального (дефініції, проблеми, пояснювальні принципи); теоретичного (гуманістична освітньо-виховна концепція); технологічно-практичного (методичне забезпечення реалізації висунутої мети і завдань), важливу роль відведено загальній *методології*, визначенню наукових засад, концептуальних положень, принципів, методологічних підходів предмету дослідження.

Проблема людини, виховання ціннісного ставлення до неї визначається складністю, універсальністю, багаторівневим характером розв'язання (природничо-науковий, космологічно-антропологічний) соціологічний, культурологічний, морально-етичний аспекти). Здійснюються антропологічні, медико-біологічні, соціально-психологічні, філософсько-культурологічні, морально-етичні, педагогічні дослідження, спрямовані на об'єктивний, різнобічний аналіз діалектики природних і соціальних факторів, що впливають на людину та її виховання. Необхідність обґрунтування філософських засад і осмислення практики гуманістичного виховання зумовлює науковий пошук. Б. Ананьєв, Л. Виготський, П. Гальперін, Б. Зейгарник, О. Леонтьєв, А. Лурія С. Рубінштейн, Д. Узнадзе пов'язують його з інтегративною функцією філософської методології. Гуманістична педагогіка й психологія має багатий потенціал для виховання особистості (Д. Б'юдженталь, Л. Дейвідсон, Ю. Джентлін, Р. Лейнг, Ф. Лерш, А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, П. Сміт, Б. Стівенс, В. Франкл). У *концепції* розвитку в системі «індивід – суспільство»

В. Муляр називає процес переходу зовнішнього на внутрішній план «перетворенням», сходженням до індивідуальності.

Дослідження культурно-соціологічної компоненти дозволило виявити, що *дискурсивна* (комунікативна) етика будується на сприйнятті абсолюту іншої людини як істини, як «вартості». Новий спосіб мислення ґрунтується на активній толерантності й усвідомленні цінності людини (О. Гьоффе).

Усі надії з приводу культурної реконструкції П. Сорокін покладає на енергію альтруїстичної любові, усвідомлюючи її евристичні можливості крізь призму взаєморозуміння. Сучасний контекст проблеми відображено С. Рижковою, І. Стецько, які перевели її в практичну площину виховання альтруїзму у школярів, почуття любові до людини.

Педагогічна антропологія запропонувала антрополого-методологічні концепції гуманістичного виховання (Б. Бім-Бад, К. Вентцель, В. Вебер, В. Вернадський, Л. Вітгенштейн, О. Газман, Г. Гаудінг, Г. Гегель, Д. Дьюї, І. Кант, Е. Кей, У. Кільпатрік, А. Комбс, Е. Косс, Р. Кузіне, В. Лай, А. Леруа-Луран, Ж. Марітен, А. Маслоу, Е. Мейман, М. Монтессорі, Дж. Мур, М. Пирогов, Б. Рассел, К. Роджерс, В. Соловійов, , Л. Толстой, А. Фарер, С. Холл, М. Чернишевський, П. Тейяр де Шарден, М. Шеллер).

Проблеми ролі особистості в цивілізаційних процесах відображені в філософських концепціях людини (ірраціоналістична /А. Бергсон, С. К'єркегор, Ф. Ніцше, З. Фрейд, А. Шопенгауер/; антропологічна /А. Августин, Х. Аквінський, О. Больнов, А. Гелен, Платон, Х. Плеснер, Е. Ротхакер, А. Швейцер, М. Шеллер/, в руслі яких виокремлені: біологічна /А. Гелен, А. Портман/; культурологічна /М. Ландман, Е. Ротхакер/; релігійна /Г. Хенгстенберг, М. Шеллер/; педагогічна /О. Больнов, В. Лох, Л. Толстой, К. Ушинський, Р. Штайнер/; унікальної самоцінності людської екзистенції /К. Ясперс/; навчально-виховної концепції одухотвореної людини – цілісної особистості, космічної істоти, яка володіє універсальними знаннями і потенційно необмеженими можливостями Всесвіту /М. Чумарна, М. Щетинін/; стосовно сутності й походження: натуралістичні (біологізаторські) концепції /соціобіологія, соціал-дарвінізм, еugenіка, теорія Мальтуса, фрейдизм/; релігійні; космічного походження людини /В. Вернадський, А. Чижевський, Т. Шарден/; діяльнісна концепція, що відтворює механізм трансформації біологічного в соціальне).

Вагомий внесок у розбудову антропоцентричної парадигми виховання належить В. Бехтереву, П. Каптереву, П. Лесгафту, А. Нечаєву, М. Пирогову, К. Ушинському; розроблення прогресивних стилів виховання – А. Дімозу, М. Мід; активної концепції виховання – Ф. Знанецькому; концепції Вальфдорської педагогіки – Р. Штайнеру. Залежно від філософської концепції, яка визначає принципи й особливості системи виховання, виокремлено *моделі* прагматичного, антропологічного, соціетарного, вільного та інших видів виховання. В їх основі лежать ідеї: І. Песталоцці, який головною метою вважав виховання ціннісного ставлення до людини, усвідомлення власної самоцінності; Ф. Фребеля, у якого зміст і форма виховання визначаються духовною реальністю, а розвиток особистості – матеріальним проявом її внутрішнього світу, одухотворення; І. Гербарта – досягнення гармонії волі з

етичними ідеалами; В. Дільтея, в якого завдання виховання полягає в розумінні чужого світу, співпереживання.

Найбільшу цінність складає *антропоцентрична* модель виховання, що спирається на розуміння сутності людини як відкритої системи, а виховання, як створення сприятливого для саморозвитку середовища. *Вільне виховання* (варіант демократичного стилю) спрямоване на створення умов для вибору цінностей життя; привчання бути вільним.

Модель *гуманістичного виховання* в педагогічних концепціях визначає наукові пошуки, що ґрунтуються на людському вимірі, надбаннях національної культури, адекватності глобальним гуманістичним тенденціям (Г. Балл, І. Бех, А. Бойко, Є. Бондаревська, М. Боришевський, С. Гончаренко, Ю. Мальований, О. Савченко, О. Сухомлинська). В основі лежать відомі психолого-педагогічні теорії розвитку людини (Ш. Бюлер, Л. Виготський, А. Маслоу, В. Муляр, Г. Олпорт, Ж. Піаже, К. Роджерс, С. Рубінштейн,) та філософські обґрунтування особистісної сутності гуманізму, на основі яких вибудовується загальна культурно-історична (міжкультурна, соціокультурна) концепція гуманізації виховного процесу, теорія й практика формування гуманістичних цінностей на базі людинознавства.

Поборниками поєднання ідей гуманізму з народними традиціями були Г. Ващенко, С. Русова, С. Сірополко, сучасні педагоги: В. Сухомлинський, з іменем якого пов'язана особлива епоха розквіту ідей гуманізму в загальноосвітній школі, І. Бех, О. Вишневський, С. Гончаренко.

Концепції гуманістичних виховних систем в минулому розробляли С. Френе, С. Шацький, в наш час – Є. Бондаревська, Ф. Брюховецький, М. Воропаєв, П. Годін, В. Серіков, В. Караковський, С. Кульневич, Л. Новіков, Н. Селіванова, Г. Філонов. Виникають авторські школи (Г. Сазоненко, М. Чумарна). Інновації в гуманістичному вихованні знаходимо в досвіді вітчизняних педагогів (В. Лозова, А. Малько, Г. Сорока, А. Троцько, Р. Черновол-Ткаченко).

В основі розробки гуманістичної концепції виховання лежать: *соціологічна* парадигма (П. Бурдь'є, Ж. Капель, Л. Кро, Ж. Фурасть'є), *біопсихологічна* (Р. Галь, А. Медічі, Г. Міаларе, К. Роджерс, А. Фабр), *гуманістична*, з урахуванням соціально-біологічної, психологічної і спадкової складових у вихованні (Г. Балл, І. Бех, А. Бойко, З. Васильєва, С. Гончаренко, Л. Новікова, А. Макаренко, В. Сухомлинський). Важливу роль в гуманістичній парадигмі ми відводимо концепції *самоорганізованого* виховання (С. Кульневич) і релігійній, адже ідея християнства проникнута гуманістичним змістом і заклик до милосердя й любові.

У другому розділі – **«Психолого-педагогічний аналіз виховання ціннісного ставлення до людини в учнів закладів загальної середньої освіти»** – проаналізовано проблеми формування суб'єктивних ціннісних ставлень з позицій сучасних уявлень про особистість, структурно-компонентний аналіз ціннісного ставлення до людини, охарактеризовано базові цінності, що визначають його сутність.

Ціннісні ставлення – необхідний момент особистісного існування суспільної цінності, внутрішня позиція її визнання. Обґрунтовано психолого-

педагогічні особливості їх формування (Б. Ананьєв, Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, Л. Виготський, О. Киричук, О. Леонтєв, В. М'ясищев, С. Максименко, В. Моляко, В. Панок, В. Рибалка, С. Рубінштейн).

Суб'єктивне ціннісне ставлення особистості – співвідношення суб'єктивного сприйняття об'єктів навколишньої дійсності, в процесі якого воно розглядається у площині взаємодії в системі «людина – суспільство – природа», під час якої вона і визначає для себе пріоритетність цінностей; співвідносить їх з власними установками, ціннісними орієнтаціями, поглядами, потребами й можливістю їх задоволення без шкоди оточенню природного чи соціального походження. В психолого-педагогічній взаємодії останні є визначальними у формуванні норм моральної поведінки й гуманістичної діяльності.

Визначено складові, що характеризують процес формування ціннісного ставлення до людини, як цілісну соціальну психолого-педагогічну систему; теоретично обґрунтовано його сутність і структуру.

У нашому розумінні «*ціннісне ставлення до людини*» – універсальна, комплексна якість особистості, що становить інтегроване, системне, багатовимірне, інваріантне утворення, зміст якого розкривається з допомогою інтелектуального компонента, емоційно-ціннісного особистісного і діяльнісно-практичного; характеризується відображенням в свідомості вихованця значущості моральних знань, уявлень, переконань, гуманістичних мотивів, емоцій, почуттів, ціннісних орієнтацій, що визначають цінність людини, спонукають до дій, які виражають любов до людей; повагу особистої гідності; великодушність; милосердя; моральну активність у протидії будь-яким проявам зла, жорстокості, байдужості, антигуманних вчинків; турботливе, чуйне, справедливе, шанобливе ставлення до навколишніх, що реалізується в доброзичливих стосунках, толерантній взаємодії, і в цілому забезпечується осмисленням здобутого у виховній діяльності досвіду гуманної поведінки.

У третьому розділі – **«Діагностика рівня вихованості ціннісного ставлення до людини в учнів закладів загальної середньої освіти»** представлені розроблені критерії, показники і рівні вихованості, методика експериментального дослідження й діагностичний інструментарій вивчення особливостей гуманістичного виховання учнів; обґрунтування й експериментальна перевірка умов виховання у школярів ціннісного ставлення до людини.

Оскільки будь-які відносини, на думку С. Рубінштейна, знаходять своє вираження в сфері її почуттів, волі і мислення, а ціннісне ставлення до людини в учнів ми аналізуємо на основі взаємин з іншими і конкретної поведінки, то, логічно *критеріями* його прояву, що розкриваються за допомогою показників визначено: *когнітивний* (обізнаність з проблемою ціннісного ставлення до людини, її розуміння як гуманістичної цінності, усвідомлення значущості; рефлексивність (інтраперсональність) – глибокі знання особистісних особливостей (сильних і слабких), уміння встановити і забезпечити їх відповідність гуманістичній свідомості; соціальна перцепція (інтерперсональність) – уміння раціонально помічати і виокремлювати особливості інших людей, здатність розуміти їх; *мотиваційний* (емпатія

/емоційна чутливість, прийняття і підтримка іншого, визнання людини найвищою цінністю, здатність до співпереживання/; емоційна стійкість (врівноваженість, контроль гніву і агресії); *операційно-результативний* (здатність до співпраці та конструктивної комунікації на основі техніки суб'єкт-суб'єктної взаємодії; асертивність поведінки (соціальна самоідентифікація, адаптованість, соціальний оптимізм, справедливість, протидія проявам жорстокості, насилля, антигуманних вчинків). У процесі дослідження розроблено нормативні варіативні моделі, за допомогою яких визначено рівні сформованості ціннісного ставлення до людини у школярів.

Відповідно до завдань експериментального дослідження були запропоновані етапи діагностичних процедур, спрямованих на визначення рівнів сформованості складових ціннісного ставлення до людини, зокрема, гуманістичної свідомості, толерантних почуттів, гуманної поведінки особистості. На етапі дослідження формування гуманістичної свідомості за *когнітивним критерієм* було використано: мозкову атаку, опитувальники, методику незакінчених речень, «Q-сортування» В. Стефансона, діагностування соціально-психологічної адаптації (СПА). Цю ж методику було застосовано і для аналізу *емоційної* складової. Діагностували показники і форми агресії (А. Басс і А. Дарка), емпатійні здібності (В. Бойко). Аналіз досягнень учнів за операційно-результативним критерієм ми робили за допомогою виявлення здатності до ефективної співпраці й конструктивної комунікації, асертивної поведінки (Діагностика прийняття інших за шкалою Фейя, Шкала доброзичливості Кемпбелла, Експрес-діагностика довіри за шкалою Розенберга, Експрес-діагностика рівня соціальної ізоляції особистості Д. Рассела і М. Фергюссона, методика виявлення особистісної установки «альтруїзм-егоїзм», ціннісних орієнтацій М. Рокича, інтегральної самооцінки особистості, оцінки морального розвитку (Л. Кольберг).

Проведення констатувального зрізу стану сформованості ціннісних ставлень відповідно до структури ціннісного ставлення до людини і критеріїв дозволило з'ясувати питання про однорідність контрольної та експериментальної груп учнів і можливості їхньої участі у формуальному етапі експерименту. Так, до експерименту більше чверті учнів контрольних (КГ) і експериментальних груп (ЕГ) мають низький, відповідно половина з них – середній і лише менше чверті учнів мають високий показник сформованості *інтелектуального* компонента ціннісного ставлення до людини. Середній бал його сформованості в КГ знаходиться в межах від 2,74–3,68 (4–7 кл.) та від 3,75–4,21 (8–11 кл.). Майже схожі за значенням дані нами одержані в ЕГ, де він знаходиться в межах 3,02–3,71 (4–7 кл.) та від 3,37–4,42 (8–11 кл.). Подібна динаміка зафіксована в КГ і ЕГ, де більше, ніж чверть учнів мали низький, майже половина – середній та більше чверті з них високий рівень сформованості *емоційно-ціннісного* компонента ціннісного ставлення до людини за всіма критеріями. Відповідно середній бал його сформованості в КГ знаходився в межах від 3,30–3,75 (4–7 кл.) та від 3,75–4,50 (8–11 кл.). В ЕГ майже в таких самих межах – від 2,81–3,39 (4–7 кл.) та від 3,43–4,50 (8–11 кл.). Негативна тенденція зростання майже до половини кількості учнів з рівнем сформованості *діяльнісно-практичного* компонента зафіксована нами в КГ та

ЕГ, що відповідно вплинуло на середній бал його сформованості в КГ, де він не набагато більший в ЕГ – від 2,63–3,20 (4–7 кл.) та від 2,82–4,11 (8–11 кл.). Опрацювання результатів за допомогою статистичних методів дослідження (t-тест Стьюдента) підтвердило відсутність відмінностей щодо рівнів сформованості ціннісного ставлення до людини (за всіма його складовими) ЕГ та КГ (на початку дослідження).

У результаті узагальнення одержаних даних з'ясовано, що для значної частини вихованців не характерне ціннісне усвідомлення необхідності морального розвитку, оскільки на тлі загального позитивного ставлення до гуманістичної діяльності багато хто з них не володіє інтегративно-теоретичними знаннями про людину та практично-операційними вміннями і навичками гуманістичних взаємовідносин, налагодження толерантних взаємин. Даються взнаки прояви прагматичних, гедоністичних потреб, інтересів, неготовність до духовного саморозвитку, що значно утруднює особистісне духовно-моральне становлення на основі ціннісного ставлення до людини, що дає підстави для висновку про необхідність упровадження комплексу заходів щодо поліпшення гуманістичного виховання, морального розвитку школярів.

Доведено, що учні будуть успішно підготовлені до самостійного дорослого життя, гуманістичних взаємовідносин, якщо на основі аналізу змісту виховання школярів з урахуванням соціально-економічних умов розвитку суспільства в закладах загальної середньої освіти буде впроваджена *науково-методична система виховної роботи* школи як відкритої системи, спрямованої на виховання ціннісного ставлення до людини. Розроблена нами науково-методична система має комплексний характер, становить єдність структурних компонентів: теоретико-методологічного (методологічні підходи, психологічні та дидактичні теорії); діагностичного (моніторинг позитивних моральних зрушень); змістово-дидактичного (принципи структурування змісту загальноосвітньої підготовки на засадах людинознавства); методичного (моделювання комплексу виховних завдань, спрямованих на формування гуманістичної свідомості, почуттів і поведінки); технологічного (авторська технологія виховання у школярів ціннісного ставлення до людини). Запропонована науково-методична система дає необхідні уявлення про стратегію виховання у школярів ціннісного ставлення до людини: містить інформацію про структуру освітньої підготовки та характер взаємозв'язку виховання і навчальних предметів у системі загального людинознавства; є підставою для розроблення педагогічно доцільного інструментарію, спрямованого на діагностику та формування досліджуваного явища; дає змогу виокремити етапи та визначити організаційно-педагогічні умови реалізації виховних завдань на кожному з етапів.

Отже, сутність науково-методичної системи виховання у школярів ціннісного ставлення до людини полягає в упорядкуванні сукупності організаційно-педагогічних умов, засобів і особистісно-зорієнтованих

технологій, котрі на основі формування в учнів відповідних знань, гуманістичної свідомості, мотивів, умінь і навичок гуманної поведінки, оволодіння способами духовно-морального саморозвитку забезпечують готовність школярів до гуманістичної діяльності. Експериментальна система передбачає цілеспрямоване формування інтелектуального, емоційно-ціннісного особистісного і діяльнісно-практичного компонентів ціннісного ставлення до людини. Дослідженням визначено загальні (науковості, зв'язку навчання з життям, свідомості й активності, систематичності та послідовності) та специфічні для виховної роботи принципи (гуманізації освітнього процесу, культуровідповідності, національної спрямованості, зв'язку теорії з практикою, системності й комплексності, актуальності змісту виховання, природовідповідності, індивідуального підходу, свідомості й активності учнів як суб'єктів виховного процесу) виховання у школярів ціннісного ставлення до людини.

У четвертому розділі **«Організаційні засади виховання ціннісного ставлення до людини в учнів закладів загальної середньої освіти»** – викладені організаційно-педагогічні умови, представлена структурно-функціональна модель науково-методичної системи школи з гуманістичного виховання, розкриті психологічні механізми і технологія виховання в учнів ціннісного ставлення до людини.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, результатів констатувального етапу експерименту, власний багаторічний досвід викладацької діяльності дали змогу обґрунтувати організаційно-педагогічні умови (розвиток у процесі гуманістичних та педагогічно організованих соціально актуальних взаємовідносин вихованців практично-діяльнісного особистісного колективу; забезпечення особистісно-зорієнтованої суб'єкт-суб'єктної взаємодії і створення ситуацій колективного співробітництва та довіри у процесі залучення учнів до ціннісно-орієнтованої діяльності; оптимізація міжособистісного спілкування учнів за рахунок усвідомлення необхідності розвитку в них здатності поважати себе, розуміти власну особистість (рефлексивність); стійкості до зовнішніх негативних впливів (емоційної стабільності); врахування аксіологічної складової в змісті людинознавства, культивування усвідомлення цінності іншої людини, формування позитивного образу іншого й активізацію його сприйняття: розвиток у вихованців емпатії та асертивності), забезпечення яких сприяє вихованню у школярів ціннісного ставлення до людини. Дотримання визначених організаційно-педагогічних умов сприяє формуванню ціннісного ядра особистості учнів, їхньому активному й діяльному моральному самовдосконаленню.

Розроблена структурно-функціональна модель науково-методичної системи виховання ціннісного ставлення до людини (рис. 1) є образним і логічним утворенням, що виявляє сутність удосконаленого процесу гуманістичного виховання учнів.

ШКОЛА ЯК ВІДКРИТА СИСТЕМА І ВИХОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Учень як суб'єкт виховання

Суспільні умови

(вплив державної політики, Конституції; законодавча база; міжнародні документи, Закони України про захист прав людини; становлення родини; інформаційність життя)

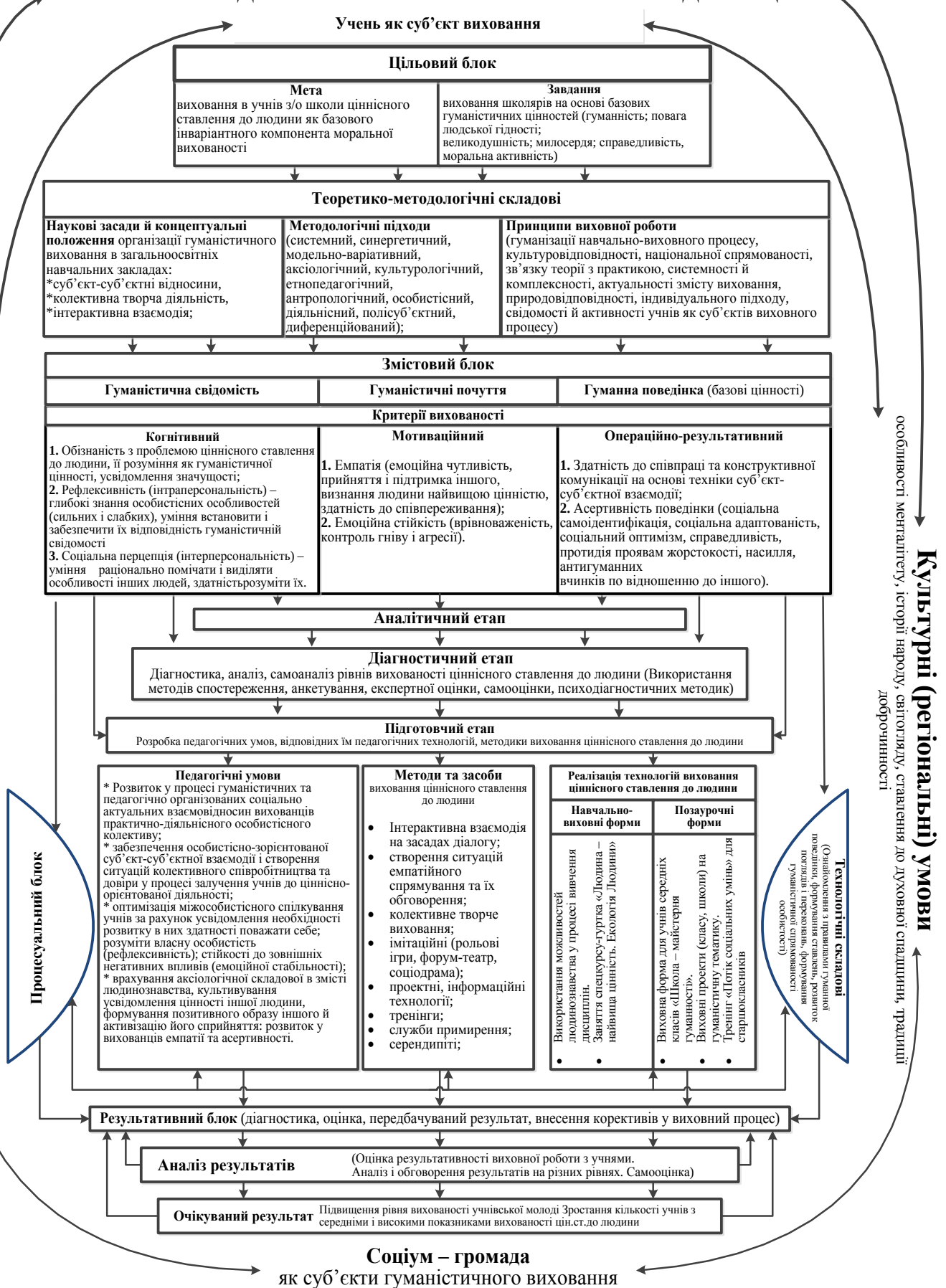

Рис. 1. Структурно-функціональна модель науково-методичної системи виховання ціннісного ставлення до людини в учнів закладів загальної середньої освіти

Визначено компоненти структурно-функціональної моделі: цільовий, теоретико-методологічний, змістовий, процесуально-технологічний та результативний.

Змістовий блок передбачає реалізацію трьох кроків: формування гуманістичної свідомості за *когнітивним* критерієм, що конкретизується у виявленні обізнаності учнів з поняттями гуманістичного виховання, усвідомлення їх сутності й важливого значення; встановлення належного рівня рефлексивності (інтраперсональності) та соціальної перцепції (інтерперсональності).

Другий крок спрямований на формування позитивної *мотивації* ціннісного ставлення до людини, розвитку гуманістичних почуттів та емоцій, зміст яких полягає у формуванні здатності вихованців керувати своїм емоційним станом, стримувати імпульсивність, роздратування чи агресію, проявляти емоційну чуйність (емпатію) стосовно іншої людини (*мотиваційний* критерій).

Зміст третього, *операційно-результативного* кроку полягає у формуванні належного рівня гуманної *поведінки* учнів на базі ціннісного ставлення до людини, що конкретизується в таких завданнях, як виявлення в них здатності до конструктивної комунікації, співпраці (кооперування) та злагодженості в спілкуванні на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії; виявлення ступеня асертивності та проявів поваги до інших в колективній діяльності й практиці організації взаємин з навколишніми; соціального оптимізму, справедливості, протидії проявам жорстокості, насилля, антигуманних вчинків.

Процесуальний блок визначає важливість дотримання етапів дослідницької роботи. *Технологічні* складові визначають алгоритм дій у вихованні ціннісного ставлення до людини, а саме: ознайомлення учнів з правилами гуманної поведінки, формування у них відповідних ставлень, розвиток поглядів і переконань, формування гуманістичної спрямованості особистості; визначення методів і засобів (зокрема інтерактивна взаємодія на засадах діалогу, створення ситуацій емпатійного спрямування та їх обговорення, колективне творче виховання, імітаційні (рольові ігри, форум-театр, соціодрама), проектні, інформаційні технології, тренінги, служби примирення, серендипіті /вибір моделей поведінки і аналіз ситуації на основі спонтанних вражень/, рефлексія). Реалізацію навчальних виховних технологій забезпечувало використання можливостей людинознавства в процесі вивчення дисциплін, занять спецкурсу-гуртка «Людина – найвища цінність. Екологія Людини») і позаурочних («Школа – майстерня гуманності», виховних проектів (класу, школи) на гуманістичну тематику; тренінгу «Потік соціальних умінь») форм роботи.

Для реалізації авторської концепції використана технологія як система змісту, принципів, методів, форм, обґрунтованих організаційно-педагогічних умов, що гарантує досягнення запланованого результату – підвищення рівня вихованості у школярів ціннісного ставлення до людини. В ній умовно

виокремлено п'ять етапів: аналітичний, діагностичний, підготовчий, процесуальний (впровадження технології), результативний (рефлексивний). Розроблена технологія належить до суб'єктно-діяльнісних, основою якої є контекстне, інтерактивне навчання, суб'єкт-суб'єктні відносини.

У п'ятому розділі **«Впровадження системи виховання ціннісного ставлення до людини у закладах загальної середньої освіти»** – висвітлено організацію й етапи проведення експерименту, викладено результати реалізації організаційно-педагогічних умов виховання у школярів у закладах загальної середньої освіти ціннісного ставлення до людини, проведено кількісний і якісний аналіз ефективності розробленої науково-методичної системи, інтерпретовано результати статистичного аналізу одержаних даних, визначено ефективність експериментальної технології. Була перевірена гіпотеза, що відображає сутність інновацій у вихованні ціннісного ставлення до людини. Необхідно було довести, що теоретичні та методичні основи виховання досліджуваного явища сприяють особистісному, моральному зростанню, ціннісному усвідомленню необхідності цілеспрямованого особистісного розвитку на основі базових цінностей; підвищенню рівня гуманістичних знань; практичній підготовці до гуманістичної діяльності, сформованості практичних умінь і навичок гуманістичних взаємовідносин; формуванню сукупності індивідуально-психологічних якостей, важливих для розвитку ціннісного ставлення до людини; спрямованості на рефлексію й самооцінку.

Завершальною стадією стало практичне доведення ефективності експериментальної роботи. Аналіз виявленої у процесі формувального етапу експерименту динаміки виховання ціннісного ставлення до людини експериментальної та контрольної груп, у порівнянні з констатувальним етапом засвідчує ефективність розробленої технології, впровадження в практику роботи школи науково-методичної системи поетапного виховання в учнів середньої і старшої ланки ціннісного ставлення до людини. На всіх етапах експерименту у ціннісній структурі особистості були зафіксовані позитивні зрушення в засвоєнні базових гуманістичних цінностей. Найбільш вагомими досягненнями є позитивна динаміка за операційно-результативним критерієм сформованості досліджуваної якості. Набагато зменшилася кількість учнів з низьким рівнем. По групі 4–5-х класів: якщо на початку експерименту нами було зафіксовано 56,25% учнів ЕГ і 54,3% в КГ, то на завершальному етапі вона відповідно складала всього 5,00% і 21,62%. Схожа за своєю динамікою закономірність простежується в групах 6–11-х класів. Що стосується *середнього* рівня, то виявлена позитивна тенденція, а саме в ЕГ 4–5-х класів кількість таких учнів на початку експериментальної роботи складала 37,50%, в КГ 36,50%. Після її завершення, кількість їх відповідно збільшилась до 62,50%, 53,50%. В ЕГ 6–7-х класів кількість таких вихованців зросла на 19,7% і в КГ – на 15,24%. У 8–9-х класах кількість учнів ЕГ зросла на 24,45% і в КГ – на

38,93%. Для учнів 10-х класів характерним є збереження означеної тенденції, однак в ЕГ протікання цих процесів стає набагато динамічнішим, що призвело до зростання кількості учнів з середнім рівнем на 25,96%, а в КГ – на 14,03%. Така ж закономірність зберігається в ЕГ і КГ учнів 11-х класів, де показники зростання відповідно становлять 4,92% і 20,53%. *Високого* рівня в 4–5-х класах досягло на 24,17% учнів ЕГ більше, ніж на початку експерименту і лише на 12,93% в КГ. В 6–7-х класах ЕГ показник виріс на 19,93%, в КГ на 10,64%. В старших класах прослідковується зменшення учнів КГ з високим рівнем розвитку. Так, якщо у 8–9-х класах ЕГ показник високого рівня виріс на 8,52%, то в КГ зменшився на 9,89%. В 10-х класах помічене зростання, як в ЕГ (на 7,76%), так і в КГ (на 8,03%). А в 11-х класах в ЕГ, кількість учнів з високим рівнем сформованості діяльнісно-практичного компонента ціннісного ставлення до людини, зросла на 24,48%, в КГ навпаки зменшилася на 5,64%. Такий перебіг процесу досягнення високого рівня пояснюється низкою об'єктивних і суб'єктивних причин. Провідними серед них нині, насамперед, можуть вважатися: не досить ефективна організація позакласної роботи випускників, зміст гуманістичного виховання побудований за традиційними навчальними програмами, де увага надавалась накопиченню теоретичних знань. Тобто, він був перенасичений теоретичним матеріалом, тоді як конкретна соціально корисна робота в КГ проводилась епізодично, без урахування системності та наступності, логічної завершеності, що в результаті знижувало її значення як в особистісному, так і суспільному аспектах. Це в сукупності призвело до втрати інтересу учнів до гуманістичної діяльності та відповідно до зміни пріоритетів у задоволенні власних освітніх потреб в освітньому процесі. Для унаочнення результатів проведеного дослідження з формування діяльнісно-практичного компонента ціннісного ставлення до людини в учнів нами представлені гістограми сформованості досліджуваної якості (рис.2).

Статистичну перевірку результатів вихованості ціннісного ставлення до людини ЕГ та КГ учнів здійснювали за допомогою критерію Стюдента (t-критерій). Як видно з таблиці, для нормованого відхилення (t_{Δ}) зі ступенем свободи більше 200 показник складає 1,972 за умови 5% границі відхилення. Відповідно до проведених обрахунків за всіма структурними компонентами нами визначені відхилення за кожною паралеллю експериментальних і контрольних груп учнів, які складають (наприклад, за діяльнісно-практичним): у паралелях 4–5-х кл. – 2,35; 6–7-х – 1,52; 8–9-х – 1,34; учнів 10 кл. – 1,41; 11 кл. – 1,72. Всі одержані дані не виходять за межі величин критеріїв, що свідчить про їх вірогідність і достовірність, статистично значущі зміни у вибірці й ефективність експериментальної технології.

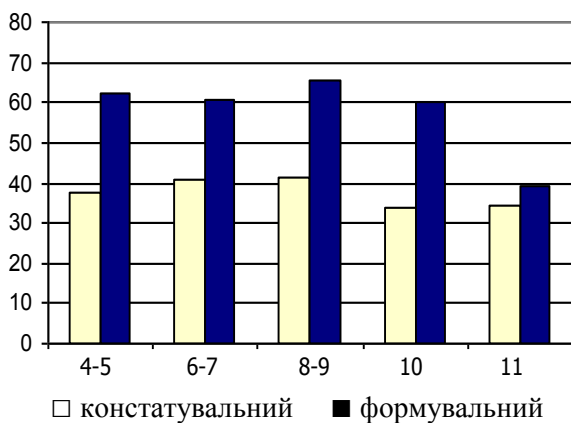
На основі даних таблиці 1 побудовані підсумкові гістограми (див. рис.2).

Таблиця 1

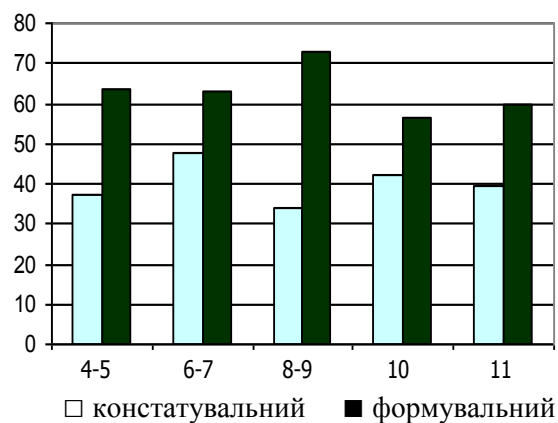
Динаміка сформованості діяльнісно-практичного компонента ціннісного ставлення до людини учнів 4–11-х класів загальних середніх закладів освіти (%)

Середній рівень					Високий рівень			
Групи	Експериментальні		Контрольні		Експериментальні		Контрольні	
Етапи	Конст.	Формув.	Конст.	Формув.	Конст.	Формув.	Конст.	Формув.
4-5 кл.	37,5	52,5	36,9	40,5	8,3	32,5	8,6	21,6
6-7 кл.	40,8	42,1	47,9	36,8	14,2	34,2	10,4	21,0
8-9 кл.	41,1	42,6	34,0	56,7	19,6	28,1	23,4	13,5
10 кл.	34,0	47,5	42,2	34,3	25,5	37,5	17,7	25,0
11 кл.	34,2	32,6	39,5	42,8	34,2	58,6	34,2	28,5

I - середній рівень сформованості

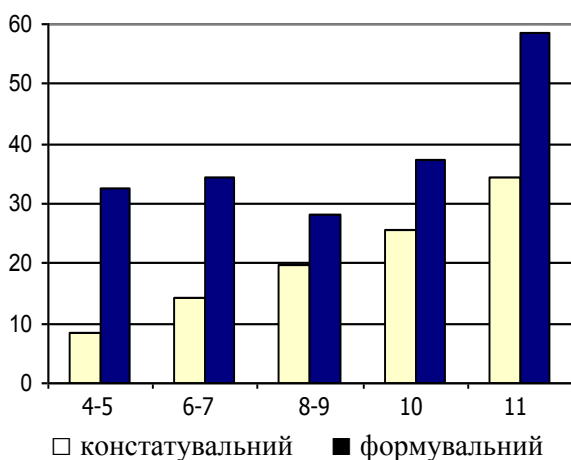

а)

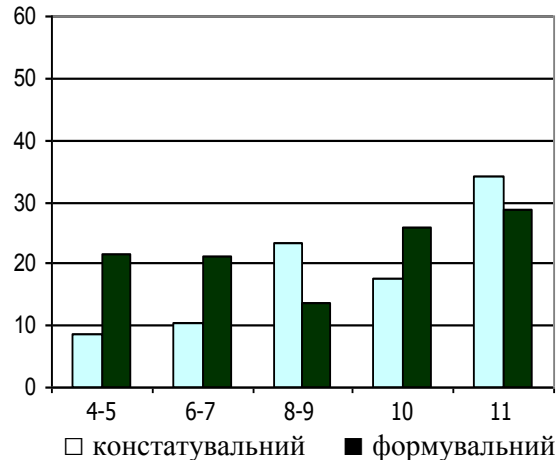

б)

II - високий рівень сформованості

а)

б)

Рис. 2. Динаміка формування діяльнісно-практичного компонента ціннісного ставлення до людини за операційно-результативним критерієм учнів 4-11-х класів експериментальних (а) та контрольних (б) груп

Аналіз даних, одержаних під час дослідження, дає підстави стверджувати, що під час експерименту відбулися системні зміни виховного процесу, підвищився рівень вихованості ціннісного ставлення до людини у школярів.

Отже, вихідна методологія правильна, гіпотеза підтверджена, мета досягнута, завдання виконані.

Узагальнення результатів наукового пошуку та експериментальної роботи дало змогу зробити такі

ВИСНОВКИ:

1. Теоретичний аналіз філософських, педагогічних, психологічних досліджень з проблеми виховання особистості; антропологічної, культурно-соціологічної компоненти дав змогу визначити концептуальні науково-методологічні основи виховання ціннісного ставлення до людини в учнів загальних середніх закладів освіти. Філософсько-етичний зміст концептуальних засад гуманізації виховання в загальній стратегії розвитку особистості на фоні глобальних цивілізаційних процесів, його антропоцентричної спрямованості відіграв помітну роль в обґрунтуванні антрополого-методологічних, культурно-історичних (міжкультурних, соціокультурних), педагогічних концепцій формування гуманістичних цінностей. Загалом виховання у школярів ціннісного ставлення до людини розглядається нами як діяльність з проектування, реалізації, забезпечення ефективності й корекції освітнього процесу; як базовий інваріантний компонент морального виховання, що реалізується з допомогою забезпечення стійкого інтересу до сфери загальнолюдських, національних цінностей; формування мотивації до засвоєння й формування гуманістичних базових цінностей; розширення для цього інформаційного фонду людинознавства, засвоєння провідних ідей, формування етичного мислення; розвиток гуманістичних почуттів, навичок гуманної поведінки. Його виховання ми трактуємо як цілісну науково-методичну систему на засадах системного, синергетичного, модельно-варіативного, аксіологічного, культурологічного, етнопедагогічного, антропологічного, особистісного, діяльнісного, полісуб'єктного, диференційованого підходів, що забезпечить підвищення якості виховного процесу

2. Проблемно-генетичний аналіз розвитку гуманістичних ідей у вітчизняній та зарубіжній науковій думці дав змогу дослідити еволюцію людинознавства в історико-педагогічній ретроспективі; з'ясувати рівень вивчення в психолого-педагогічній науці та виховній практиці особливостей виховання ціннісного ставлення до людини; теоретично обґрунтувати його сутність і структуру. Ціннісне ставлення до людини – це універсальна, комплексна якість особистості, що являє собою інтегроване, системне, багатовимірне, інваріантне утворення, зміст якого розкривається з допомогою інтелектуального компонента, емоційно-ціннісного особистісного і діялісно-практичного; характеризується відображенням в свідомості вихованця значущості моральних знань, уявлень, переконань, гуманістичних мотивів, емоцій, почуттів, ціннісних орієнтацій, що визначають цінність людини, спонукають до дій, які виражають любов до людей; повагу особистої гідності; великодушність; милосердя; моральну активність у протидії будь-яким проявам зла, жорстокості, байдужості, антигуманних вчинків; турботливе, чуйне,

справедливе, шанобливе ставлення до навколишніх, що реалізується в доброзичливих стосунках, толерантній взаємодії, і в цілому забезпечується осмисленням здобутого у виховній діяльності досвіду гуманної поведінки.

3. Щоб охарактеризувати рівні оволодіння учнями основної школи базовими гуманістичними цінностями з метою формування особистісних ціннісних ставлень, виховання ціннісного ставлення до людини, було виявлено *критерії* вихованості, що розкриваються з допомогою показників: *когнітивний* (а) обізнаність з проблемою ціннісного ставлення до людини, її розуміння як гуманістичної цінності, усвідомлення значущості; б) рефлексивність (інтраперсональність) – глибокі знання особистісних особливостей (сильних і слабких), уміння встановити і забезпечити їх відповідність гуманістичній свідомості; в) соціальна перцепція (інтерперсональність) – уміння раціонально помічати і виділяти особливості інших людей, здатність розуміти їх; *мотиваційний* (а) емпатія (емоційна чутливість, прийняття і підтримка іншого, визнання людини найвищою цінністю, здатність до співпереживання); б) емоційна стійкість (врівноваженість, контроль гніву і агресії); *операційно-результативний* (а) здатність до співпраці та конструктивної комунікації на основі техніки суб'єкт-суб'єктної взаємодії; б) асертивність поведінки (соціальна самоідентифікація, соціальна адаптованість, соціальний оптимізм, справедливість, протидія проявам жорстокості, насилля, антигуманних вчинків).

У процесі дослідження було розроблено нормативні варіативні моделі для визначення у вихованців рівнів сформованості ціннісного ставлення до людини: *високий*, що виступає яскравим показником досить стійкого в проявах стану досліджуваної якості; *середній*; *низький* щодо характеру розуміння іншого, поваги до його гідності рівень.

4. Для вивчення сучасного стану гуманістичного виховання учнів було розроблено адекватний структурі ціннісного ставлення до людини діагностичний інструментарій. Відповідно до завдань експерименту визначено етапи діагностичних процедур, спрямованих на визначення рівнів сформованості його структурних компонентів: гуманістичної свідомості (інтелектуальний), толерантних почуттів (емоційно-ціннісний), гуманної поведінки особистості (діяльнісно-практичний компонент). На етапі дослідження особливостей формування у школярів гуманістичної свідомості за *когнітивним критерієм* використано: «Мозкову атаку», розроблений нами запитальник «Наскільки ти добра людина?», методику незакінчених речень Н. Богуславської «Моє ставлення до людей», «Q-сортування» В. Стефансона, діагностування соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда (запитальник СПА). Ця ж методика була використана й для аналізу *емоційної складової*, а також методика діагностики показників і форм агресії А. Басса і А. Дарки, «Діагностичне виявлення рівня емпатійних здібностей В. Бойко», методика визначення індексу емпатійності учнів. Аналіз досягнень учнів у розвитку діяльнісно-практичного компонента за операційно-результативним критерієм здійснено на основі даних методик на виявлення здатності до ефективної співпраці й конструктивної комунікації, асертивної поведінки (діагностика прийняття інших (за шкалою Фейя), «Шкала доброзичливості Кемпбелла», «Експрес-діагностика довіри (за шкалою Розенберга)», «Експрес-

діагностика рівня соціальної ізоляції особистості (Д. Рассел і М. Фергюссон)», виявлення особистісної установки «альтруїзм-егоїзм», «Ціннісні орієнтації» М. Рокича, методики для інтегральної самооцінки особистості «Хто я в цьому світі?», «Експрес-діагностика рівня самооцінки», «Оцінка рівня морального розвитку Л. Кольберга».

5. Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження, результатів експерименту, власний ретроспективний багаторічний досвід викладацької діяльності дали змогу обґрунтувати механізми, засоби оптимізації процесу виховання у школярів ціннісного ставлення до людини і довести продуктивність визначених організаційно-педагогічних умов (розвиток у процесі гуманістичних та педагогічно організованих соціально актуальних взаємовідносин вихованців практично-діяльнісного особистісного колективу; забезпечення особистісно-зорієнтованої суб'єкт-суб'єктної взаємодії і створення ситуацій колективного співробітництва та довіри у процесі залучення учнів до ціннісно-орієнтованої діяльності; оптимізація міжособистісного спілкування учнів за рахунок усвідомлення необхідності розвитку в них здатності поважати себе, розуміти власну особистість (рефлексивність); стійкості до зовнішніх негативних впливів (емоційної стабільності); врахування аксіологічної складової в змісті людинознавства, культивування усвідомлення цінності іншої людини, формування позитивного образу іншого й активізацію його сприйняття: розвиток у вихованців емпатії та асертивності, забезпечення яких сприяє вихованню у школярів ціннісного ставлення до людини).

Продуктивність визначених педагогічних умов було доведено в процесі організації виховної роботи, аналізу результатів експерименту за програмою дослідження. Вони перевірялися в процесі апробації практичного блоку: підсумкові зрізи і тренінги на визначення соціальних умінь міжособистісної гуманістичної взаємодії на основі ціннісного ставлення до людини.

У процесі обґрунтування психологічних *механізмів* формування в свідомості школяра ціннісного ставлення до людини ми виходили з того, що поведінка залежить від інтеріоризації (суб'єктивації) моральних норм та їх об'єктивації (реалізації) в практичних діях, відношеннях і ставленні. Це перехід у внутрішній, ідеальний план структури зовнішньої (спільної з дорослими та опосередкованої системою знаків) діяльності. Було змодельовано механізм інтеріоризації цінностей: під впливом викликів зовнішнього світу і власних потреб особистості формуються мотиви, стимули, які вона усвідомлює у вигляді інтересів до об'єктів навколишньої дійсності, людей, внутрішнього світу; стійкий розвинений інтерес сприяє формуванню спрямованості особистості, яку часто пов'язують з психологічною установкою, спосіб реагування, готовність до певної поведінки; її наявність сприяє формуванню емоційно-ціннісного ставлення. Отже, той чи інший об'єкт набуває в свідомості статус цінності. Процес передбачає етапи: формування ціннісних орієнтацій, переконань, ідеалів і завершується формуванням відносно стійких моделей поведінки.

6. На основі розробленої науково-методичної системи поетапного формування в учнів середньої і старшої ланки школи ціннісного ставлення до людини було створено структурно-функціональну модель гуманістично-

орієнтованої виховної системи загальних середніх закладів освіти. Особливістю розробленої моделі є опора на людинознавство й оволодіння гуманістичною діяльністю, що сприяє розумінню непересічної цінності людини. Багатофакторність її функціонування зумовлена об'єктивними і суб'єктивними чинниками. Модель становить механізм цілеспрямованого формування гуманістичного досвіду вихованців на основі базових цінностей і передбачає єдність цільової, змістової й процесуально-технологічної складової. Модель розглядаємо як систему змісту, принципів, методів, форм, обґрунтованих організаційно-педагогічних умов, що забезпечує реалізацію авторської концепції й гарантує досягнення запланованого результату – підвищення рівня вихованості, зростання кількості учнів з середніми і високими показниками виховання ціннісного ставлення до людини. В цільовому компоненті показано мету, що прогнозує кінцевий результат, завдання, розв'язання яких сприятиме ефективній реалізації визначеної мети, а саме: формування в учнів відповідного характеру установок на формування ціннісного ставлення до людини як базового інваріантного компонента моральної вихованості; у теоретико-методологічному – наукові засади й концептуальні положення, методологічні підходи та принципи, які є підґрунтям формування ціннісного ставлення до людини; змістовому – складові, які його конструюють; процесуально-технологічному – педагогічні умови, методи, засоби, форми й етапи технології виховання ціннісного ставлення до людини; результативному – діагностика, оцінка, передбачуваний результат, внесення корективів у виховний процес. Навчально-виховним формам (використання можливостей людинознавства у процесі вивчення дисциплін, спецкурсів, гуртків) і позаурочним (з використанням інтерактивних методів) була відведена провідна роль у контексті виховання у школярів ціннісного ставлення до людини. В дослідженні провідним завданням було спрямування їхнього змісту в аспекті поетапного формування всіх структурних компонентів досліджуваної якості відповідно віковим, індивідуальним особливостям.

7. На основі науково-методичної моделі розроблено й експериментально перевірено продуктивні організаційно-педагогічні форми, інноваційні методи виховання учнів та доведено їх ефективність. Технологічний процес виховання у школярів ціннісного ставлення до людини становив ланцюжок педагогічних дій, операцій, комунікацій; передбачав спільну діяльність педагогів та учнів з урахуванням принципів гуманізації освітнього процесу, культуровідповідності, національної спрямованості, зв'язку теорії з практикою, системності й комплексності, актуальності змісту виховання, природовідповідності, індивідуального підходу, свідомості й активності учнів як суб'єктів виховного процесу. Складовими виховної технології є діагностичні процедури, котрі містять критерії, показники та інструментарій вимірювання сформованості ціннісного ставлення до людини. А її етапами – аналітико-ознайомлювальний, діагностичний, підготовчий, процесуальний, оціночно-рефлексивний, результативний, що відповідають компонентам ціннісного ставлення і узгоджуються з організаційно-педагогічними умовами. Визначено алгоритм дій у вихованні ціннісного ставлення до людини, а саме: ознайомлення учнів з правилами гуманної поведінки, формування у них ціннісних ставлень, розвиток поглядів і переконань, формування гуманістичної спрямованості особистості й

відповідної поведінки; визначення методів і засобів (у нас це інтерактивна взаємодія на засадах діалогу, створення ситуацій емпатійного спрямування та їх обговорення, колективне творче виховання, імітаційні (рольові ігри, форум-театр, соціодрама), проектні, інформаційні технології, тренінги, служби примирення, серендипіті /вибір моделей поведінки і аналіз ситуації на основі спонтанних вражень/, рефлексія). Експериментально була перевірена ефективність навчально-виховних форм (використання можливостей людинознавства у вивченні дисциплін, на заняттях спецкурсу-гуртка «Людина – найвища цінність. Екологія Людини») і позаурочних («Школа – майстерня гуманності», виховні проекти (класу, школи) на гуманістичну тематику, тренінг «Потік соціальних умінь»).

Аналіз виявленої в процесі формувального експерименту динаміки у вихованні ціннісного ставлення до людини експериментальної та контрольної груп у порівнянні з констатувальним етапом засвідчує ефективність розробленої технології, впровадження в практику роботи школи науково-методичної системи поетапного виховання в учнів середньої і старшої ланки ціннісного ставлення до людини. На всіх етапах експерименту у ціннісній структурі особистості були зафіксовані позитивні зрушення в засвоєнні базових цінностей. Найбільш вагомими досягненнями є позитивна динаміка за операційно-результативним критерієм сформованості досліджуваної якості. Набагато (в два і більше разів) зменшилася кількість учнів з низьким рівнем. Виявлена позитивна тенденція в досягненні *середнього* рівня в 4–7-х класах, у 8–9-х класах (кількість учнів ЕГ зросла на 24,45% і в КГ – на 38,93%). Для учнів 10-х класів характерним є збереження означеної тенденції, однак в ЕГ протікання цих процесів стає набагато динамічнішим, що призвело до зростання кількості учнів з середнім рівнем на 25,96%, а в КГ – лише на 14,03%. Така ж закономірність зберігається в ЕГ і КГ учнів 11-х класів, де показники зростання відповідно становлять 4,92% і 20,53%. *Високого* рівня в 4–5-х класах досягло на 24,17% учнів ЕГ більше, ніж на початку експерименту і лише на 12,93% в КГ. В 6–7-х класах ЕГ показник виріс на 19,93%, в КГ на 10,64%. В старших класах прослідковується зменшення учнів КГ з високим рівнем розвитку. Так, якщо у 8–9-х класах ЕГ показник високого рівня виріс на 8,52%, то в КГ зменшився на 9,89%. В 10-х класах помічене зростання, як в ЕГ (на 7,76%), так і в КГ (на 8,03%). А в 11-х класах в ЕГ, кількість учнів з високим рівнем сформованості діяльнісно-практичного компонента ціннісного ставлення до людини, зросла на 24,48%, в КГ навпаки зменшилася на 5,64%, що пояснюється не досить ефективною організацією позакласної роботи випускників. Зміст гуманістичного виховання був перенасичений теоретичним матеріалом, тоді як конкретна соціально корисна робота в КГ проводилась епізодично, без урахування системності та наступності, логічної завершеності, що в результаті знижувало її значення як в особистісному, так і суспільному аспектах. Це в сукупності призвело до втрати інтересу учнів до гуманістичної діяльності та відповідно до зміни пріоритетів у задоволенні власних освітніх потреб. Але, в цілому, розробка і запровадження у навчально-виховний процес школи організаційно-методичної моделі виховання у школярів ціннісного ставлення до людини значно підвищили показники сформованості

гуманістичної вихованості учнів експериментальних груп у всіх вікових категорій, що в цілому свідчить про її педагогічну доцільність та ефективність.

8. Спираючись на результати дослідження, було підготовлено і впроваджено в освітню практику науково-методичні розробки щодо виховання ціннісного ставлення до людини в позакласній роботі з учнями. Науково-методичне забезпечення ґрунтується на психолого-педагогічних підходах і концепціях, закономірностях, принципах виховання ціннісного ставлення до людини в учнів загальних середніх закладів освіти. Воно містить навчально-методичні посібники, методичні рекомендації, спецкурс, розробки навчально-виховних і позаурочних форм виховної роботи, тренінгів, методик. Упровадження науково-методичного забезпечення в закладах загальної середньої освіти довело його доцільність для підготовки учителів до виховної роботи, гуманістичного виховання школярів.

Дослідження, звісно, не вичерпує всіх аспектів проблеми. Наукові пошуки шляхів удосконалення виховної роботи потребують посиленої уваги до використання людинознавчого потенціалу навчальних предметів, вивчення кращого педагогічного досвіду.

На окрему увагу заслуговують питання організації психолого-педагогічного супроводу молодих учителів, формування їхньої готовності до інноваційної виховної діяльності в руслі глобальних гуманістичних тенденцій; удосконалення процесу фахової педагогічної підготовки; уточнення психологічних механізмів виховання ціннісного ставлення до людини.

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації ***Монографії***

1. Столяренко, О. В., Фаворська, О. М. [та ін.] (2010). *Соціально-педагогічна підтримка людей з особливими потребами*. Житомир: Євро клуб. – 366 с.
2. Столяренко, О. В., Акімова О. В., Галузяк В. М. [та ін.] (2014). *Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД»». – 279 с.
3. Столяренко, О. В., Акімова О. В., Галузяк В. М. [та ін.] (2015). *Авторські педагогічні технології в освітньо-виховному середовищі вищої школи*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД». – 180 с.
4. Столяренко, О. В., Акімова О. В., Галузяк В. М. [та ін.] (2016). *Розвиток професійно важливих якостей майбутнього вчителя*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД». – 248 с.
5. Столяренко, О. В., Акімова О. В., Галузяк В. М. [та ін.] (2017). *Теоретико-методичні засади формування загально педагогічної компетентності сучасного вчителя в контексті становлення європейського простору вищої освіти*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД». – 388 с.
6. Столяренко, Е. В., Давиденко, А. В. [та ін.] (2017). *Інклюзивна освіта: досвід і перспективи*. Вінниця: ВСЕІ. – 242 с.
7. Столяренко, О. В. (2017). *Виховання у школярів ціннісного ставлення до людини: теоретичний та методичний аспекти. Кн. 1. Людський вимір: історія, минуле і сучасність*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД». – 558 с.

8. Столяренко, О. В. (2018). *Виховання у школярів ціннісного ставлення до людини: теоретичний та методичний аспекти. Кн. 2. Методологія виховання ціннісного ставлення до людини в учнів загальноосвітньої школи*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД». – 408 с.
9. Stoliarenko O. V. (2018). European vector of contemporary psychology, pedagogy and social sciences: the experience of Ukraine and the Republic of Poland: *Collective monograph*. Sandomierz: «Baltija Publishing». Volume 2, 358–377.

Навчально-методичні посібники

10. Столяренко, О. В. (1998). *Виховання гуманності учнів підліткового віку*. З грифом МОН Укр. Київ: Віпол. – 158 с.
11. Столяренко, О. В. (1999). *Методика виховної роботи з учнями в літній період*. З грифом МОН Укр. К.: Віпол. – 160 с.
12. Столяренко, О. В. (2000). *Методика реалізації принципу гуманізму в діяльності класного керівника*. З грифом МОН Укр. К.: Інститут змісту і методів навчання, Віпол. – 116 с.
13. Столяренко, О., Щорс, В. (2009). *Негативний вплив засобів масової інформації на молодь (Консультативна практика)*. К.: Марич. – 60 с.
14. Столяренко, О. В., Чернілевський, Д. В., Вознюк, О. В., Дубасенюк, О. А. [та ін.] (2010). *Духовна культура особистості*. З грифом МОН Укр. Вінниця: АМСКП. – 460 с.
15. Столяренко, О. В., Чернілевський, Д. В., Антонова, О. Є., Барановська, Л. В., Дубасенюк, О. А., Козловська, І. М., Якса, Н. В. [та ін.] (2010). *Методологія наукової діяльності*. З грифом МОН Укр. Вінниця: АМСКП. – 484 с.
16. Столяренко, О. В., Столяренко, О. В. (2014). *Виховання культури толерантних взаємин у студентської молоді*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД». – 248 с.
17. Столяренко О. В., Столяренко, О. В. (2015). *Моделювання педагогічної діяльності у підготовці фахівця*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД». – 148 с.

Статті в наукових фахових виданнях України та у виданнях, що входять до міжнародних науко метричних баз

18. Столяренко, О. В. (1999). Виховання в учнів ціннісного ставлення до людини у позаурочній роботі з народознавства. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, 2, 205–212.
19. Столяренко, О. В. (2000). Народознавство: формування у школярів ціннісного ставлення до людини. *Рідна школа*. 1, 14–16.
20. Столяренко, О. В. (2001). Філософсько-педагогічний зміст формування ціннісного ставлення до людини. *Рідна школа*. 3, 18–21.
21. Столяренко, О. В. (2002). Гуманізація і гуманітаризація освіти на шляху духовного розвитку особистості. *Рідна школа*. 3, 19–22.
22. Столяренко, О. В. (2002) Вплив виховного простору на соціалізацію особистості та формування гуманістичних цінностей сучасних школярів *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. 6, I, 127–131.
23. Столяренко, О. В. (2002). Ціннісне ставлення до людини в практиці роботи загальноосвітньої школи: штрихи концепції. *Наукові записки Тернопільського*

національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. 1, 3–6.

24. Столярченко, О. В. (2002). Аксіологія і практика формування гуманістичних якостей у школярів. *Наукові записки Кіровоградського держ. педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки.* 45, II, 117–120.

25. Столярченко, О. В. (2002). Гуманізація взаємовідносин старшокласників у закладах позашкільної освіти для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування на основі ціннісного ставлення до людини. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки» Херсонського державного педагогічного університету.* 30, 237–240.

26. Столярченко, О. В. (2003) Виховні гуманістичні системи: реальність, проблеми, перспективи. *Рідна школа.* 6, 36–41.

27. Столярченко, О. В. (2004). Педагогічна підтримка в особистісно зорієнтованій парадигмі виховання. *Рідна школа.* 4, 10–13.

28. Столярченко, О. В. (2005). Традиції формування ціннісного ставлення до людини у виховних моделях соціуму. *Рідна школа.* 6, 25–29.

29. Столярченко, О. В. (2006). Інтеграція людинознавчих знань у гуманістичному вихованні школярів. *Рідна школа.* 4, 14–18.

30. Столярченко, О. В. (2008). Створення моделі виховання ціннісного ставлення до людини на основі ідей відкритої школи. *Рідна школа.* 3, 30–33.

31. Столярченко, О. В. (2010). Ціннісне ставлення до людини: виховна модель толерантних взаємовідносин учасників навчально-виховного процесу. *Рідна школа.* 3, 47–53.

32. Столярченко, О. В. (2010). Методика і критерії виховання гуманістичних цінностей учнівської молоді. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, досвід, проблеми.* 24, 229–232.

33. Столярченко, О. В. (2010). Теоретичні основи особистісно-орієнтованої педагогіки у нинішній соціально-культурній ситуації. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія.* 32, 174–179.

34. Столярченко, О. В. (2011). Розробка ефективної методики і пошук шляхів оптимізації виховання ціннісного ставлення до людини у шкільній молоді. *Нові технології навчання.* 67, I, 125–132.

35. Столярченко, О. В. (2011). Оптимізація процесу виховання у школярів ціннісного ставлення до людини: пошук підходів. *Рідна школа.* 7, 7–14.

36. Столярченко, О. В. (2011). Гуманістичні цінності та інновації у виховній роботі з учнями. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія.* 34, 428–432.

37. Столярченко, О. В. (2011). Розробка моделі гуманістичних взаємовідносин у загальноосвітньому навчальному закладі і виховання у школярів ціннісного ставлення до людини. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія.* 35, 150–158.

38. Столяренко, О. В. (2012). Когнітивний та емоційний компоненти розвитку самосвідомості учнів у вихованні ціннісного ставлення до людини. *Рідна школа*. 6, 37–43.
39. Столяренко, О. В. (2013). Рефлексивність та інтерперсональність особистості у трактуванні когнітивної складової виховання ціннісного ставлення до людини. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. 40, 125–129.
40. Столяренко, О. В. Критеріальна база міжособистісної толерантності як необхідної складової виховання ціннісного ставлення до людини. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. 41, 139–144.
41. Столяренко, О. В. (2014). Компонентний аналіз процесу формування у школярів ціннісного ставлення до людини. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогіка*. 2(13), 99–111.
42. Столяренко, О. В. (2014). Моделювання управлінської діяльності у підготовці майбутнього вчителя. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 42, II, 91–95.
43. Столяренко, О. В. (2015). Гуманістичні аспекти використання інноваційних педагогічних технологій у загальнодержавній стратегії сталого розвитку. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, досвід, проблеми. /Index Copernicus International (Республіка Польща)/*. 41, 457–463.
44. Столяренко, О. В. (2015). Філософсько-релігійні засади гуманістичного виховання. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. 44, 102–105.
45. Столяренко, Е. В. (2016). Важность формирования у учащихся толерантного сознания и воспитания гуманности. *Проблеми освіти: Інститут модернізації змісту освіти МОН України*. 86, 504–511.
46. Столяренко, О. В. (2016). Основні підходи до обґрунтування моделі науково-методичної системи виховання у школярів ціннісного ставлення до людини. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. 46, 39–44.
47. Столяренко, О. В. (2016). Вивчення гуманістичних пріоритетів ціннісних орієнтацій молоді. *Молодь і ринок / Щомісячний науково-педагогічний журнал Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка*. Журнал зареєстровано в Міжнародному центрі періодичних видань (ISSN International Centre, м. Париж). 1(132), 25–30.
48. Столяренко, О. В. (2016). Методики формування структурних компонентів ціннісного ставлення до людини в учнів загальноосвітньої школи. *Зб. наук. праць «Педагогічні науки» Херсонського державного педагогічного*

університету /Index **Copernicus International** (Республіка Польща)/. LXXIV, II, 69–74.

49. Столярченко, О. В. (2017). Виявлення гуманістичних пріоритетів ціннісної структури особистості сучасної молоді людини. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. 49, 25–29.

50. Столярченко, О. В. (2018). Дослідження механізмів формування ціннісного ставлення до людини в моральній свідомості вихованця. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. 53, 55–60.

Статті в іноземних наукових періодичних виданнях

51. Столярченко, Е. В. (2008) Толерантность в общей системе формирования ценностного отношения к человеку у современной молодежи. *Педагогическое образование и наука. – Научно-методический журнал Международной академии наук педагогического образования (МАНПО)*. 12, 78–83.

52. Столярченко, Е. В. (2010). Формирование толерантности и гуманистического мировоззрения современных школьников. *Педагогическое образование и наука. – Научно-методический журнал Международной академии наук педагогического образования (МАНПО)*. 2, 19–25.

53. Stolyarenko, E.V. (2010). The issues of teaching tolerance to college students through interpersonal and interpersonal intelligences. *Scientific notes. Federal Agency of Education, State Education Institution of Higher Professional Education “Krasnoyarsk State Institute of Economics and Trade”*. Volume 9, 132–138.

54. Столярченко, Е. В. (2011). Проблемы воспитания ценностного отношения к человеку, толерантного поведения учащихся и поликультурное образование. *Инновационная деятельность в образовании. Москва: Институт развития образовательных технологий*. 1, 338–348.

55. Столярченко, Е. В. (2012). Методология воспитания толерантности, ценностного отношения к человеку на основе духовного развития личности. *Инновационная деятельность в образовании. Москва: Институт развития образовательных технологий*. 2, 79–91.

56. Столярченко, Е. В. (2013). Воспитание толерантности у школьников как залог успешного формирования ценностного отношения к человеку. *Всероссийский журнал «Вестник академии знаний»*. Краснодар: Изд. Центр ООО «Академия знаний». 3(6), 150–154.

57. Столярченко, Е. В. (2013). Аксиологический подход в выборе методов воспитания у школьников ценностного отношения к человеку и формирования толерантной личности. *Международный журнал «Естественно-гуманитарные исследования»*. Краснодар: Изд. Центр ООО «Академия знаний». 1, 113–117.

58. Столярченко, Е. В. (2013). Поиск путей эффективного воспитания ценностного отношения к человеку. *Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии*. М.: «Международный центр науки и образования». 9(18), 97–100.

59. Столярченко, Е. В. (2013). Проблема воспитания ценностного отношения к человеку: истоки и современное состояние. *Проблемы высшего образования лиц с особыми потребностями. RAE Editorial System*. 1– 2, 18–23.

60. Столяренко, О. В. (2015). Дослідження структурних компонентів гуманістично спрямованої особистості. Перспективные направления развития современной науки – Первый независимый научный вестник – Fest Independent Scientific Journal. 5, 31–37.
  61. Столяренко, О. В. (2015). Мовна культура особистості і публіцистичне мовлення в контексті морального виховання і розвитку освіти в Україні. Международный научный журнал «Acta Universitatis Pontica Euximus». Болгария. Спец. выпуск: «Стратегия качества в промышленности и образовании» (Варна–Днепропетровск). XI, II, 332–336.
  62. Helen Stoliarenko. (2017). The Project Activity of an Educator and Its Role in the Formation of Moral Culture of Young People. Dyskursy o kulturze (Discourses on Culture). Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk, Łódź. № 7 [ISSN 2450-0402], 51–67 [Wersja elektroniczna czasopisma jest wersją podstawową: dyskursy.san.edu.pl].
  63. Helen Stoliarenko. (2018). Theoretical and methodological principles of research methods teaching. Dyskursy o kulturze (Discourses on Culture). Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk, Łódź. № 9 [ISSN 2450-0402], 41–57 [Wersja elektroniczna czasopisma jest wersją podstawową: dyskursy.san.edu.pl].
- Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації***
а) в іноземних виданнях
64. Stolarek Olena. (2004). Kształtowanie postaw wobec człowieka jako warosci i przewyciezenie agresji u miodziezy. Rodzina i szkola wobec przemocy. Akademia Swientokryska Zaklad Profilaktyri Spolecznej i Resocjalizacji. Kielce: Jenosc, 108–113.
  65. Столяренко, Е. В. (2009). Гуманистические ценности социально-педагогической деятельности и воспитание молодежи в средних и высших учебных заведениях. *Воспитательная работа в вузе: состояние, проблемы, перспективы развития*. Москва: МАНПО, 420–424.
  66. Столяренко, Е. В. (2011). Зависимость качества образования от гуманизации взаимоотношений в обществе. «Стратегия качества в промышленности и образовании». Днепропетровск – Варна (Болгария). III, 516–519.
  67. Столяренко, Е. В. (2011). Проектная активность преподавателя в формировании духовно-моральной культуры человека XXI столетия. *Европа и современная Россия. Интегративная функция педагогической науки в едином образовательном пространстве*. Хельсинки – Москва, 62–68.
  68. Столяренко, Е. В. (2011). Педагогическое наследие В. А. Сластенина: Развитие идей творческой деятельности и проектной активности в процессе духовно-нравственного воспитания. *Педагогическое образование: вызовы XXI века*. Москва–Ярославль. 1, 102–109.
  69. Столяренко, О. В. (2015). Інтеграційні процеси вищої школи «освіта – наука – виробництво» в руслі концепції сталого розвитку. Наука і виробництво. Україна–Білорусія–Польща, 354–358.

70. Stoliarenko H. V. (2017) Teaching the culture of humanistic relationships to the youth on the basis of tolerance. Педагогические инновации – 2017. Витебский гос. ун-т. им. П. М. Машерова. Белоруссия, 118–124.
71. Столяренко, О. В. (2017). Гуманізація соціально-педагогічної роботи і виховання в умовах мікросоціуму. Personality, family and society: issue of pedagogy, psychology, politology and sociology. Shumen: Konstantin Preslavsky University of Shumen. Bulgaria, 99–102.
72. Столяренко, О. В. (2017). Обґрунтування психологічних механізмів виховання ціннісного ставлення до людини. International scientific-practical conference «Innovations and technology in the educational system: contribution of Poland and Ukraine». Sandomierz. Polska, 172–175.
73. Olena Stoliarenko. (2018). Solving the migration problems caused by the military actions in the eastern Ukraine. International scientific conference «Modernization of educational system: world trends and national peculiarities». Kaunas: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 120–123.

б) у вітчизняних виданнях

74. Столяренко, О. В. (2002). Ідеї В. І. Вернадського у розвитку наук про людину та її чільне місце в світі. *Пост Методика*. 2–3(40–41), 27–31.
75. Столяренко, О. В. (2009). Демократичні цінності і актуальність гуманістичного виховання молоді. Нові технології навчання. Спец. Випуск 58, II, 217–222.
76. Столяренко, О. В. (2016). Проблеми професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями на основі ціннісного ставлення до людини. Зб. тез. доповідей міжнародного конгресу «Освіта дітей з особливими потребами: від інституалізації до інклюзії». Вінниця, 331–333.

Праці, що додатково відображають наукові результати дисертації

77. Столяренко, О. В. (2001). Розвиток ціннісного ставлення до людини – основа гуманізації взаємовідносин у загальноосвітній школі. *Людинознавчі студії. Збірник наукових праць ДДПУ*. Дрогобич: Вимір. 3, 142–153.
78. Столяренко, О. В. (2004). Ціннісне ставлення до дитини у педагогіці В. О. Сухомлинського. *Витоки. Альманах Української асоціації Антона Макаренка*. Полтава. 2, 123–126.
79. Столяренко, О. В. (2007). Умови ефективності педагогічного впливу на моральну сферу особистості. *Нові технології навчання*. Шляхи розвитку духовності та професіоналізму за умов глобалізації ринку освітніх послуг. Спец. Випуск. 48, I, 54–61.

Столяренко О. В. Теоретичні і методичні основи виховання ціннісного ставлення до людини в учнів загальноосвітньої школи. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки», спеціалізацією 13.00.07 «Теорія і методика виховання». – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, 2018.

У дисертаційній роботі науково обґрунтовано концептуальні методологічні основи виховання ціннісного ставлення до людини в учнів загальних середніх

закладів освіти. Представлено розроблену концептуальну науково-методичну структурно-функціональну модель і технологію поетапного формування у школярів ціннісного ставлення до людини в гуманістично-орієнтованій виховній системі. Обґрунтовано й реалізовано організаційно-педагогічні умови, удосконалено методику розв'язання поставленої проблеми. Важливу роль відведено суб'єкт-суб'єктній взаємодії, колективній творчій діяльності, гуманізації партнерських взаємовідносин; розробленню науково-методичного забезпечення; змісту, форм, методів і засобів виховної роботи. Обґрунтовано, розроблено, апробовано та впроваджено *технології* виховання у школярів ціннісного ставлення до людини через навчально-виховні форми (заняття спецкурсу-гуртка за авторською програмою «Людина – найвища цінність. Екологія Людини») і позаурочні («Школа – майстерня гуманності» /з використанням інноваційних форм і методів/, тренінг «Потік соціальних умінь»). Аналіз виявленої динаміки у вихованні ціннісного ставлення до людини в учнів різних вікових категорій засвідчує ефективність авторської технології. На всіх етапах експерименту у ціннісній структурі особистості за когнітивним, мотиваційним, операційно-результативним критеріями були зафіксовані позитивні зрушення в засвоєнні базових гуманістичних цінностей, вихованні ціннісного ставлення до людини, що знаходило свій вияв у реальній поведінці вихованців.

Ключові слова: ціннісне ставлення до людини, цінності, базові гуманістичні цінності, особистісні цінності, суб'єктивні ціннісні ставлення, ціннісні орієнтації, гуманізм, гуманізація, гуманітаризація, гуманістичне виховання, виховна система школи, структурно-функціональна модель науково-методичної системи гуманістичного виховання.

Столяренко Е. В. Теоретические и методические основания воспитания ценностного отношения к человеку у учащихся общеобразовательной школы. – Квалификационная научная работа на правах рукописи. Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 011 «Образовательные педагогические науки», специализации 13.00.07 «Теория и методика воспитания». – Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, Винница, 2018.

В диссертации научно обоснованы концептуальные методологические основания воспитания у школьников ценностного отношения к человеку. Представлена концептуальная научно-методическая структурно-функциональная модель и технология поэтапного формирования у учащихся ценностного отношения к человеку в гуманистической воспитательной системе. Предложены, обоснованы и внедрены в практику школы организационно-педагогические условия, усовершенствованы методические подходы решения выдвинутой проблемы. Важная роль принадлежит субъект-субъектному взаимодействию, коллективной творческой деятельности, гуманизации партнерских взаимоотношений; разработке научно-методического обеспечения; содержания, форм, методов и средств воспитательной работы.

Обоснованы, разработаны, апробированы и внедрены технологии воспитания у школьников ценностного отношения к человеку посредством учебно-воспитательных (занятий спецкурса-кружка авторской программы

«Человек – высшая ценность. Экология человека») и внеклассных воспитательных форм («Школа – мастерская гуманности»/ с использованием инновационных форм и методов/, тренинг «Поток социальных умений».

Анализ динамики воспитания ценностного отношения к человеку у учащихся различных возрастных категорий подтверждает эффективность авторской технологии. На всех этапах эксперимента в ценностной структуре личности по каждому критерию (когнитивный, мотивационный, операционно-результативный) были зафиксированы позитивные изменения усвоения базовых гуманистических ценностей, воспитания ценностного отношения к человеку, проявляющиеся в реальном поведении воспитанников.

Ключевые слова: ценностное отношение к человеку, ценности, базовые гуманистические ценности, личностные ценности, субъективные личностные отношения, ценностные ориентации, гуманизм, гуманизация, гуманитаризация, гуманистическое воспитание, воспитательная система школы, структурно-функциональная модель научно-методической системы гуманистического воспитания.

O. V. Stoliarenko. Theoretical and Methodical Principles of Teaching a Value-Centered Attitude to a Person to Secondary School Pupils. – A qualified scientific work on the right of a manuscript. A thesis for obtaining a scientific degree of the doctor of pedagogical sciences in the specialty 13.00.07 «Theory and Methodology of Training» (011 - Educational, pedagogical sciences). – Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, 2018.

In the thesis the theoretical and methodical principles of teaching a value-centered attitude to a person to secondary school pupils are scientifically proved; the scientific-methodical system and the research concept are developed on methodological, theoretical and practical levels; the historiography of the basic principles of the humanistic education development in terms of sociocultural, ideological and pedagogical aspects is outlined; the evolution of human knowledge based on the problem-genetic analysis of humanistic ideas in the history of national and foreign scientific research is investigated; the level of the psychological and pedagogical scientific studies, educational practice development and subsequently the peculiarities of teaching children and youth a value-centered attitude to a person and its role as the main factor of the education humanization process is investigated, the main principles of the humanistic transformations methodology in education is clarified. On the basis of systemic, synergistic, model-variable, axiological, culturological, ethnopedagogical, anthropological, personal, activity-based, multi-subject, differentiated approaches, a conceptual scientific-methodical structural and functional model and the technology of gradual development of senior age secondary school pupils' and adolescences' value-centered attitude to a person in the human-oriented educational system were developed. Its structural components are: the educational process (the use of human potential in the curricular, extra-curricular and out-of-school activities with pupils aimed at forming humanistic consciousness, humanistic feelings, humanistic behavior based on the most important values.

The notion and structure of a value-centered attitude to a person as a universal, complex personal quality were defined. It is regarded as an integral, systemic, multidimensional, invariant entity with its meaning being revealed by

means of intellectual, emotional and value-centered, activity and practical components and is characterized by the reflection of the significant role of moral knowledge, ideas, beliefs, humanistic motives, emotions, feelings, value-centered orientations that determine a valuable position of a person, encourage him to act, express love for people; respect for personal dignity; generosity; mercy; moral activity in the struggle against any manifestations of evil, cruelty, indifference, anti-human actions; sensitive, fair and respectful attitude to others, which is implemented by means of friendly relationships, tolerant interaction, and, in general, is provided by understanding of the experience gained in the educational activity of humanistic behavior in a pupil's consciousness. It is based on the integration of human knowledge and versatile work with different age categories of pupils in extracurricular, out-of-school humanistic activities.

The criteria of mastering basic humanistic values by secondary school pupils in order to form personal value-centered attitudes (cognitive, motivational, operational and productive), indicators (external and internal), levels of the quality under study were developed.

Organizational and pedagogical conditions were defined, proved and implemented, methodological approaches of solving the problem were improved. An important role is played by the subject-to-subject interaction, cooperative creative activity, humanization of partner relationships, scientific and methodological provisions, content, forms, methods and means of educational work. The technology of teaching a value-centered attitude to a person by means of curricular (classes, given according to the author's program «Man - the Highest Value». «The Ecology of a Person») and extra-curricular educational forms («A School - the Workshop of Humanism» /using innovative forms and methods/, educational projects (groups, schools) on humanistic topics, a training «Social Skills Flow», creating the situations of empathy and their following discussions, simulation methods (role games, a forum-theater, a sociodrama), information technologies, reconciliation services, serendipity /the choice of behavior patterns and situation analysis based on spontaneous impressions/, reflection were proved, developed, tested and implemented

The dynamics analysis of teaching a value-centered attitude to a person to pupils of different age groups has proved the suitability of the author's technology. At all stages of the experiment positive changes concerning basic humanistic values mastering, which was implemented in behavior and value-centered attitude to a person took place in the personality's structure by the cognitive, motivational, operational and productive criteria.

Keywords: value-centered attitude to a person, values, basic humanistic values, personal values, personal value-centered attitudes, value orientations, humanism, humanization, humanitarization, humanistic education, school educational system, structural and functional model of scientific and methodical humanistic system.

Підписано до друку 12.09.2018 р.
Формат 60 х 90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Ум. др. арк.1,8.
Наклад 100 прим. Замовл. № 1327

Видавець і виготівник ТОВ «Фірма «Планер»
21050, м. Вінниця, вул. Визволення, 2.

